

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əliyeva Gülşən Elşən qızı

**“Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması
yolları” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

**İxtisasın şifrivə adı: İİM 060403 “Maliyyə”
İxtisaslaşmanın adı: “Sığorta işinin təşkili”**

**Elmi rəhbər
i.e.d. prof. Xudiyev N.N.**

**Magistr proqramının rəhbəri
i.e.n. prof. Kərimov A.M.**

**Kafedra müdiri
i.e.d. prof. Həsənlı M.X.**

B A K I – 2 0 1 5

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ MALİYYƏSİNİN FORMALAŞMASININ NƏAZƏRİ-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ	6
1.1 Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu.....	6
1.2 Sığortanın mahiyyəti və prinsipləri.....	13
1.3 Sığorta xidməti qiymətlərinin və tariflərinin hesablanması metodları.....	20
1.4 Sığorta münasibətlərinin təşkili formaları.....	30
II FƏSİL. SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ MALİYYƏSİNİN FORMALAŞMASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	39
2.1 Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin təhlili.....	39
2.2 Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili.....	47
2.3 Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	54
2.4 Sığorta ehtiyatlarının formalaşması və yerləşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	63
III FƏSİL. BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ MALİYYƏSİNİN FORMALAŞMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	71
3.1 Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	71
3.2 Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dünya təcrübəsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları.....	76
NƏTİCƏ	84
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	88
REFERAT	89
REZÜME	93
SUMMARY	94

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta fəaliyyəti bir sahibkarlıq obyektini kimi nəinki gəlirlər hesabına xərclərin örtülməsi, eyni zamanda müəyyən mənfəət yaradılmasını nəzərdə tutur. Lakin sığorta şirkətləri eyni sosial mahiyyət daşıdığından onlar yüksək mənfəət ardınca qaçmamalıdır. Çünki bu sığortaçı ilə sığortalılar arasında ekvivalentlik prinsipinin pozulması olardı. İkinci tərəfdən sığorta təşkilatlarında yaranan mənfəət şərti xarakter daşıyır. Çünki sığorta sistemində mənfəət yaradılmır, ancaq bölüşdürülür. Məhz buna görə də sığorta sistemində mənfəət dedikdə müsbət maliyyə nəticələri başa düşülür.

Sığorta şirkətləri nəinki sığorta fəaliyyətindən, eyni zamanda qeyri-sığorta fəaliyyətindən mənfəət əldə edə bilirlər. Yəni sığorta ehtiyatlarını və öz xüsusi vəsaitlərini investisiyaya yönəldə bilirlər. Onu da qeyd edək ki, sığortaçının sığorta fəaliyyətinin məqsədi yalnız böyük sosial mahiyyət kəsb edən xidmət göstərilməsindən, investisiya fəaliyyətinin məqsədinin isə ancaq mənfəət əldə edilməsindən ibarət olmayaraq onlar arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Belə ki, bir tərəfdən əgər investisiya fəaliyyətinin mənbəyi kimi mənfəət çıxış edirsə, digər tərəfdən investisiya fəaliyyətindən əldə edilən mənfəət sığorta əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər. Yəni yeni sığorta növlərinin və məhsullarının mənimlənməsinə, kədr hazırlığına yönəldilə bilər.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları iqtisadi və sosial həyatın başlıca təminatçısı kimi böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Məhz bu baxımdan müasir dövrə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləri aktual olub dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Tədqiqat göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləri, N.N. Xudiyev və başqaları tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq sığorta, o cümlədən sığorta təşkilatlarının maliyyəsi respublikamızda hələ də kifayət qədər tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.Tədqiqatın əsas məqsədi bazar iqtisadiyatı şəraitində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi,sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi istiqamətləri əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu ,sığortanın mahiyyəti və prinsipləri,sığorta xidməti qiymətlərinin və tariflərini hesablanması metodları,sığorta münasibətlərinin təşkili formaları araşdırılır,
- Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərcləri təhlil edilir,
- Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin mövcud vəziyyəti təhlil edilir,
- Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyəti və onun mövcud vəziyyəti təhlil edilir,
- Müasir dövrdə sığorta ehtiyatlarının formalaşması və onların yerləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır,
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi əsasında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilir.

Tədqiqatın predmeti.Bazar iqtisadiyyatında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləridir.

Tədqiqatın obyektı.Sığorta təşkilatlarının maliyyə münasibətləri seçilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası.Tədqiqatın informasiya bazasını “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin ,Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının materialları,Nazirlər Kabinetinin və Milli Məclisin sığorta bazarı haqqında normativ –hüquqi aktları, sığorta haqqında dərsliklər (azərbaycan və rus dillərində) təşkil etmişdir.Tədqiqat işində internet şəbəkəsinin informasiya bazasından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti.Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikada sığorta işinin inkişafı mərhələli şəkildə təhlil edilir,
- ölkə iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyəti nəzərə alınaraq sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri araşdırılır,
- sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və onlardan istifadə istiqamətləri təhlil edilir,
- sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsində xüsusi vəsaitlərinin və sığorta ehtiyatlarının rolu araşdırılır,
- sığorta ehtiyatlarının investisiya yönəldilməsi prinsipləri və hədləri araşdırılır,
- sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması sahəsində dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri təhlil edilir,
- ölkəmizin sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə harmonik inteqrasiyasına nail olunması, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün təkliflər verilir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında istifadə etməkdən ibarətdir.

İşin həcmi və strukturu.Dissertasiya işi giriş , üç fəsil, nəticə və 22 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 92 səhifədir.Dissertasiya işində 9 cəvdəl verilmişdir.

I Fəsil. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri - metodoloji məsələləri

1.1. Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu

Dünya miqyasında iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta xidmətləri geniş yayılmışdır. İnkişaf etmiş qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi və sosial həyatda təsərrüfat subyektlərinin, fərdi təsərrüfatların istənilən addımı məhz sığorta münasibətləri ilə müşayiət olunur. Belə ki, bu ölkələrin istər hüquqi, istərsə də fiziki şəxsləri sığortanın bir çox növləri üzrə öz əmlak və sağlamlığını, bir sözlə, malik olduqları nə varsa, hamısını bütün risklərdən sığorta etdirirlər. Bununla da hər bir şəxs qabaqcadan cüzi bir məbləğ ödəməklə öz sağlamlığını və əmlakını təminat altına almış olur və hər hansı hadisə nəticəsində dəymiş ziyanı aradan qaldırmaq üçün heç bir əlavə xərc sərf etmədən sığorta şirkətlərinin ödədikləri vəsaitlər hesabına tez bir zamanda bərpa olunaraq hadisədən əvvəlki vəziyyətinə qaytarılır. Yəni həmin şəxs iqtisadi çətinliyə düşmür və öz fəaliyyətini əvvəlki kimi davam etdirir.

Bildiyimiz kimi hər bir hüquqi və fiziki şəxsin iqtisadi vəziyyəti onun təmsil olunduğu ölkənin iqtisadi vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Ona görə də sığorta xidmətlərindən geniş istifadə olunan ölkələrdə iqtisadi cəhətdən öz inkişaf tempini saxlamaqla əhəlinin gəlir və yaşayış səviyyəsi yüksək olur. Bir sözlə, sığorta iqtisadi inkişafa təsir edən əsas amillərdən biridir.

Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında da sığortanın rolu durmadan artır.

Bildiyimiz kimi bazar iqtisadiyyatının ən vacib struktur komponentlərindən biri azad sahibkarlıq fəaliyyətidir. Hər bir sahibkar fəaliyyətini öz riski üzərində qurur, hər bir işinə, qəbul etdiyi qərara və onun nəticəsinə görə birbaşa məsuliyyət daşıyır. Məhz bu səbəbdən ehtiyat tədbiri kimi sığortaya böyük ehtiyac vardır. Yəni bazar iqtisadiyyatının inkişafı sığorta münasibətlərinin formalaşmasına təkmilləşməsinə şərait yaradır və ona təkan verir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sığortanın inkişafı bir neçə mərhələni əhatə etmişdir: -inqilabdan əvvəlki dövr (1917-ci il oktyabr inqilabından əvvəlki);

-sovet (1917-1990-cı illər);

-1990-cı illərdən başlayan müasir dövr.

Sığorta sisteminin 1-ci mərhələsi Rusiya çar sistemini əks etdirdiyi üçün indi onun təhlilinə o qədər də ehtiyac yoxdur və onun təcrübəsi indiki şəraitdə bir o qədər də dəyərli deyildir, digər tərəfdən 1-ci mərhələ imperatorluq əlamətlərinə məxsus olduğu üçün müasir şəraitdə onun təcrübəsi zərərliyə gətirici deyildir.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının hakimiyyəti illərində respublikanın bank-maliyyə-sığorta sisteminin milli maraqlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi üzrə geniş layihələr hazırlanmış, lakin ölkəmizin Sovet imperiyası tərəfindən işğalı bu işə mane olmuşdur. Beləliklə, Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1922-ci ildə bütün SSRİ-də sığorta dövlət inhisarına alındı. Sovet imperiyası dövründə Azərbaycanda sığorta xidməti SSRİ Baş dövlət sığorta İdarəsinin tabeliyində olan Azərbaycan Baş Dövlət Sığorta İdarəsi və onun tabeliyində olan şəhər və rayon Dövlət sığorta İdarələri, SSRİ-nin Xarici Dövlət Sığorta Təşkilatlarının Bakı şöbəsi tərəfindən aparılmışdır. XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə etmiş ölkəmizdə sığorta işi də müstəqil inkişaf etməyə başladı, sığorta sahəsində mövcud olan dövlət inhisarçılığı ləğv edildi. Milli sığorta bazarının formalaşması və onun qloballaşan dünya sığorta sisteminin layiqli üzvünə çevrilməsi üçün islahatlar aparıldı. Bazar infrastrukturunun yaranması əmtəə istehsalçılarının müstəqilliyi istehsal münasibətlərinin inkişafında və maddi nemətlərin bölgüsündə dövlətin inzibati təsirinin kəskin surətdə azalması milli sığorta bazarının yaranması prosesini, onun tərkibini, fiziki və hüquqi şəxslərə göstərilən sığorta xidməti növlərini kəskin surətdə dəyişdirdi, təsərrüfat subyektlərinə və müəssisələrə sərbəstlik verildi və bu da könüllü sığortalanmanı zəruri etdi.

Lakin ölkəmiz müstəqilliyinin ilk illərində bir çox iqtisadi çətinliklərlə üzləşmişdir. Belə ki, müstəqilliyin ilk illərində dövlət quruluşunun əsasları formalaşdırılsa da dövlətin qüdrətini müəyyən edən iqtisadiyyat çox dərin böhran yaşayırdı. Əhalinin sosial durumu çox acınacaqlı vəziyyətdə idi, bir sıra mütərəqqi qanunvericilik aktlarının qəbul olunmasına, bəzi iqtisadi və sosial islahatlarına

başlanılmasına baxmayaraq iqtisadi qüdrəti zəif olan, büdcəsi boş olan, xarici borclarının miqdarı milyardlarla ölçülən bir dövlət üçün bu islahatların heç bir səmərəsi yox idi. İqtisadiyyatın ən aparıcı sahələrindən olan sığorta bazarında da analogi vəziyyət mövcud idi. Əhalinin milyon dollarla pullarının inflyasiyası nəticəsində keçmiş sığorta sisteminin əhalidə yaratdığı xəyal qırıqlığı və inamsızlıq, o cümlədən sığortadan daha vacib olan gündəlik tələbat problemləri yeni bazarın yaranmasının və müştəri bazasının qurulmasının qarşısında keçilməz bir sədd yaratmışdır. Sığorta bazarında “Dövlət Sığorta şirkəti”nin müasir standartlara heç cür ayaqlaşma bilməyən eyni adlı varisi qalmış və müstəqil sığorta bazarının yaradılmasına yeni qeyri-dövlət sərmayəsinin, o cümlədən xarici sərmayənin daxil olmasına ehtiyac var idi. Lakin ölkə daxili çəkişmələri vüsət aldığı, qeyri-stabilliyin hökm sürdüyü sərmayə təhlükəsizliyi üçün zəmanətinin olmadığı halları xarici sərmayəçilərin ölkəyə axına ciddi maneçilik törədirdi. Milli sərmayəçilərin qoyduğu investisiyalarla çox az şeyə nail olmaq olardı, Lakin bütün bunlar sığorta sahəsində olan yeganə əngəl deyildilər. Vacib problemlərdən biri bütövlükdə hüquqi-normativ olmaması idi. Bilidiyimiz kimi hər sahənin inkişafı və sərmayə qoyuluşu üçün hüquqi-normativ bazanın mövcudluğunda ən az stabil qədər əhəmiyyətlidir. Həmin dövrdə sığorta sahəsində bir sıra qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur. “Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tədbirləri haqqında” 1991-ci il “Vətəndaşlara məxsus olan tiklilərin dövlət icbari sığortası haqqında” 1992-ci il AR prezidentinin fərmanları və ” Sığorta haqqında” 1993-cü il qanunu həmin normativ aktlara misal ola bilər. Həmçinin ilk milli sığorta şirkətlərinin yaranmasında həmin dövrə təsadüf etdi. Lakin sığorta sektorunun müştəri bazasını təşkil edəcək güclü infrastruktur nəinki formalaşmamışdır, hətta sığorta şirkətlərində adicə sığorta əməliyyatlarını aparacaq kadrlar yox idi, əhalinin sosial rifah səviyyəsinin aşağı olması sığortanın inkişafını ləngidən amil idi.

Müstəqil Azərbaycan tarixində iqtisadi dirçəlişin başlanğıcı kimi dəyərləndirilən

1994-cü ildə sonrakı dövr sığorta bazarının daha da təkamülü ili səciyyələndirir. Belə ki, 1994-cü ildən başlayaraq müxtəlif dövrlərdə bağlanan neft kontraktlarından sonra böyük şirkətlər və dünya maliyyə institutları AR-na investisiyalar yönəltməyə başladılar. Belə ki, neft sektoruna sərmayələr qoyulduqca, iri şirkətlər ölkəyə axışdıqca həmin şirkətlərə xidmət etmək üçün beynəlxalq sığorta şirkətlərinin təmsilçilikləri ölkəyə gəldi. Bu da öz növbəsində milli sığorta şirkətlərinin beynəlxalq təcrübə qazanmasına və rəqabətə dözmək üçün xidmət səviyyələrini və kapitallarını yüksəltmələrinə müsbət təsir göstərdi. Bu hadisələrdən sonra sığorta bazarı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Belə ki, sığortanın müxtəlif sahələrini əhatə edən 10-a yaxın qanun qəbul edildi, fərman və sərəncama qol çəkildi. MDB ölkələri arasında qabaqcıl olaraq, 1996-cı ildə qəbul olunan “Nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” qanun sığorta bazarının, xüsusilə avtomobil sığortası bazarının inkişafına təkan verdi.

1997-ci ildə əhalinin əmək haqlarının qorunması və müavinətləri verilməsi, vətəndaşların sosial təminatının yaxşılaşdırılması üçün “ Sosial sığorta haqqında” qanun qəbul edildi. Onun qəbulu gələcəkdə pensiya və həyat sığortaları üçün irəliləyən doğru atılmış bir addım idi. Həmin ildə (1997) hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə qəbul olunan “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” AR qanunu hərbiçilərin həyat və sağlamlığının qorunması, hər hansı bir hadisə baş verdikdə onların ailələrinin sosial təminatı məsələlərinin tənzimlənməsində mühüm irəliləyişə səbəb oldu.

Aparılmış islahatlar nəticəsində 1999-cu ildə “ Sığorta haqqında “ AR qanunu qəbul edildi və 1993-cü il qanunu qüvvədən düşdü. Dünya standartlarına uyğun olaraq hazırlanan sığorta işinin inkişafına, sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına, sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinə yönəldilən qanun sığorta bazarının konstitusiyasına çevrildi, bu sahədə olan boşluqları müəyyən dərəcədə doldurdu. 1999-cu ildə daha 2 qanun qəbul edili – məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək

məqsədi ilə “ Məhkəmə və hüquq- mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” əhalinin sağlamlığının qorunması, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və respublika əhalisinin tibbi yardım və dərman təminatı alması məqsədi ilə “Tibbi sığorta haqqında AR-nın qanunları qəbul edildi.

2000-ci ildə qəbul olunun məcəllərdən biri olan Mülki Məcəllədə xüsusi bir fəsil sığorta münasibətlərinə həsr edildi. Bununla da mülki hüquq münasibətləri kimi sığortanın əsas müddəaları öz əksini tapdı. 2001-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı əsasında sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitallarının minimum məbləğləri 2 milyard man, təkrar sığortaçılar üçün isə 5 miyad müəyyənləşdirildi. Bunun nəticəsində bəzi zəif və qeyr-ciddi sığorta şirkələri bazarı tərk etdi, bazarın gücü daha da artdı. Sığorta bazarına nəzarət səlahiyyətləri Maliyyə Nazirliyinin sərəncamına verildi və keçmiş Nazirlər Kabineti yanında Dövlət sığorta Nəzarəti (1991-ci ildə yaradılıb) ləğv edildi. 2002-ci ildə sığorta sahəsində daha 2 qanun qəbul edildi. Belə ki, ətraf mühitin qəza nəticəsində çirklənməsi zamanı əhalinin həya \t və sağlamlığına, əmlaka və ətraf mühitə vurulan zərərə görə “ İcbari Ekoloji sığorta haqqında” və dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında” qanunlar qəbul edildi. Elə həmin ildə baş vermiş təbii fəlakətlər nəticəsində kənd təsərrüfatına külli miqdarda ziyan dəyidiyni və belə olan hallarda zərərin əvəzinin ödənilməsi üçün dövlət vəsaiti ilə yanaşı sığortadan alternativ mənbə kimi istifadə edilməsinin zəruriliyi ilə əlaqədar “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” qanun qəbul edildi. 2003-cü ildə sığorta sahəsində aparılan islahatların davamı olaraq sərnişinlərin müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə “sərnişinlərin icbari sığortası haqqında” qanun qəbul olundu. Daşıyıcıların hesabına həyata keçirilən sığorta mülki avəsiya sahəsində beynəlxalq təcrübədən irəli gələn social yönümlü bir addım oldu. Daha sonra “Yanğından icbari sığorta haqqında” qanun qəbul olundu. Həmi qanuna əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər öz əmlaklarını və mülki

məsuliyyətlərini yanğından icbari sığortalamaladırlar ki, bud a stabil və dinamik inkişaf üçün sahibkarların maliyyə təhlükəsizliyini təmin edən əsas nomativlərdən biridir.

2007-ci ilin sonunda “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR qanunu qəbul edildi.Daha sonra 2010-cu il iyul ayının 3-də ‘İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında‘ qanun qəbul edildi.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bütün bu islahatların əsas məqsədi milli sığorta sisteminin qloballaşan dünya sığorta sisteminə inteqrasiyası məqsədi ilə aparılmışdır. Bütün bu islahatların nəticəsində ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişaf tempi durmadan artır.Hal-hazırda ölkəmizdə sığorta bazarı çox vacib və olduqca maraqlı inkişaf mərhələsindədir.Hal-hazırda 2014-cü ilin yanvarın 1 tarixinə sığorta bazarının peşakar iştirakçılarının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur.

Fəaliyyət göstərən sığortaçılar	28
O cümlədən	
Milli sığortaçılar	22
Birgə sığortaçılar	5
O cümlədən	
Azərbaycan-İngiltərə	2
Azərbaycan-Türkiyə	1
Azərbaycan-İran	-
Azərbaycan-ABŞ	1
Azərbaycan-Rusiya	1
Broker kontorları	6

Cədvəl 1

01.01.2014-cü il vəziyyətinə sığortaçılar haqqında məlumatlar

Cədvəldən göründüyü kimi 2014-cü il yanvar ayının 1-nə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının sayı 28 olmuşdur.1999-cu ilə müqayisədə sığortaçıların sayı təxminən 50% azalmışdır.onu da qeyd edək ki ,1999-cu ildə ölkəmizdə 62 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərirdi.Hazırda şirkətlərin sayının azalmasını kəmiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçməsi kimi adlandırmaq olar.Yəni sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalının müntəzəm olaraq artırılması barədə hökumət tərəfdən qoyulan tələblər nəticəsində məhdud maliyyə resurlarına malik olan şirkətlər bazarı tərk edərək öz yerlərini daha sağlam şirkətlərə buraxırlar.Onu da qeyd edək ki , qlobal maliyyə böhranı şəraitində dövlət tərəfindən “daha güclü yaşayır” siyasətinin aparılması ilə əlaqədar sığorta bazarında möhkəmlənmək üçün maliyyə resursları axtaran sığortaçıları arasında birləşmə meylləri artırılmalıdır və bununla da onlar öz kapitallarını birləşdirərək nizamnamə kapitalının minimum məbləğinə dair tələbləri yerinə yetirə bilərlər.Lakin bu meyl hələ ki yoxdur.

Onu da qeyd edək ki, son illərdə sığorta xidməti sahəsində aparılan tənzimləmə və nəzarət tədbirləri nəticəsində ÜDM-da sığorta xidmətlərinin xüsusi çəkisi ildən-ilə artmışdır. Belə ki ,bu göstərici 1992-ci ildə 0,12 % təşkil etdiyi halda ,2008-cı ildə 4 dəfə artaraq 0,48 % təşkil etmişdir.İndi hal-hazırda bu göstərici 0,61 % olmuşdur.Əhalinin hər nəfərinə düşən sığorta haqqı məbləği isə 1995-ci ildəki 0,74 manatdan 54,3 manata çatmışdır.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq ölkəmizdə sığorta işinin inkişafı hələ də qənaətbəxş edən deyildir. Yəni sığorta bazarı tam gücü ilə işləmir.Ölkəmizin sığorta potensialı mövcud vəziyyətlə müqayisədə çox böyükdür və qarşıda duran əsas vəzifə sığorta təşkilatları arasında həqiqi rəqabətin yaradılması ,regionlarda yerli sığorta maraqlarının ödənilməsini təmin edən yerli sığorta bazarlarının yaradılması,təkrarsığorta sistemini yaratmaq və s. kimi tədbirlər nəticəsində bu sahənin yüksək səviyyədə inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.Çünki ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının əsas amillərindən biri məhz geniş əhatəli sığorta təminatının olmasıdır.

Azərbaycan sığorta bazarının gələcək inkişafı üçün sığortanın icbari növləri üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ,sığorta şirkətləri üçün ixtisaslı aktuariləri hazırlanmasının təmin edilməsi, sığorta məsələlərində əhalinin maarifləndirilməsinin , eləcə də, sığorta xidmətləri üzrə istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda sığorta biznesi nikbin qiymətləndirilir . Ümid edilir ki, bu sahədə aparılan islahatlar nəticəsində sığorta bazarı yaxın illərdə respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tutacaqdır.

1.2. Sığortanın mahiyyəti və prinsipləri

Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla ,iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır və bazar iqtisadiyyatı şəraitində özünü bu istiqamətdə daha qabarıq şəkildə biruzə verməkdədir.Belə ki,müasir şəraitdə sığorta ölkənin investisiya potensialının artmasına,dövlətin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsində ,əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında və s.geniş imkanlar yaradır.

Bəşəriyyətin tarixi inkişafına nəzər saldıqda aydın olur ki,məhz məhsuldar qüvvələrin artımı sığorta işinin formalaşmasını və inkişafı zərurətini yaratmışdır.Hər bir ictimai –iqtisadi formasiyanın əsasını istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvələrin vəhdətini əks etdirən müəyyən istehsal üsülü təşkil etdiyindən, məhsuldar qüvvələrin təsiri altında istehsal vastələri ilə biliyə, istehsal təcrübəsinə malik olan cəmiyyətdə əldə edilən əmlakın və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində yeni münasibətlər-sığorta münasibətləri formalaşmağa başlamışdır. Belə ki,sığortanın təmin etdiyi müdafiənin axtarışı çoxdan başlanmışdır. Kommersiya sığortası ilə bağlı ilkin izlər eramızdan 3000 il əvvələ,Babililərin dəniz ticarəti üzrə borc sistemindən istifadə etdiklərivaxta gedib çıxır. Eramızın 1-ci əsrində Çin tacirləri də risklərdən müdafiə sistemini fikirləşib tapmışdılar.7-ci əsrdən başlayaraq İslam hüququnda qarşılıqlı yardımlaşmanın müxtəlif mexanizmləri mükəmməl sığorta ünsürlərini ortaya

qoymuşdur.(Hal-hazırda bir çox ölkələrdə “təkaful “ adlanan,bir çox ölkələrdə sürətlə yayılan və inkişaf edən İslam sığortası mövcuddur.) 12-ci əsrdə İtaliyanın şimalında tacirlər tərəfindən sığorta aparılması kimi məlumatlar var.16-cı əsrin sonlarına yaxın İngiltərədə dəniz gəmiçiliyinin sığortası təcrübəsi artıq təşəkkül tapmışdır.Tacirlər və sığortaçılar Londonun ətrafındakı qəhvə evlərində toplaşib öz işlərini qururdular .Bu qəhvə evlərindən biri də Eduard Loydda məxsus idi. Hazır ki, məşhur Lyod Korperasiyasının adı E.Lyodun adından götürülüb.

Göründüyü kimi gəmilərin və onların yüklərinin sığortası sığortanın ən qədim növüdür.

16-cı əsrin sonları 17-ci əsrin ortalarında Britaniyada həyat sığortası və yangında sığortada inkişaf etməyə başlamışdır. O zamandan 19-cu əsrin 50-ci illərinə qədər Avropada yalnız yuxarıda qeyd olunan sığorta sinifləri var idi. Artıq 19-cu əsrin ortalarından etibarən Sənaye İnkilabının təsiri duyulmağa başladı. Kənd təsərrüfatından sənaye əsaslı cəmiyyətə keçid prosesində böyük fabriklər tikilir, insanlar yeni şəhərlərə köçməyə başlayır, sənaye və ticarət inkişaf edirdi. Bütün bunlar yeni risklərin meydana çıxmasına səbəb oldu və nəticədə sığortanın yeni növlərinə tələbat yarandı. Fərdi qəza sığortası, buxar qazanlarının parlayışının sığorta, istehsalat zədəsi, oğurluq sığortası kimi sığorta növləri yarandı və inkişaf etdi.

Sənaye inkişaf etdikcə sığortaya tələbatda artmaqda davam edir, rabitə peykləri, kompyuterlər, terrorçuluq kimi “yeni” risklər də artıq sığortalanır. Bütün bunlar o deməkdir ki, risklər meydana çıxan kimi sığorta müdafiəsinə tələbat da yaranır.

Beləliklə,sığorta bazar iqtisadiyyatının dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir.Özünün obyektiv qanunları olan bazarın mövcud olduğu yerdə mütləq risk vardır.Risk olan yerdə isə sığorta olmalıdır.Deməli, sığorta müəyyən hadisə baş verdikdə arzuolunmaz (mənfi) nəticələrin risk dərəcəsinin aşağı salınması əsas metodudur. Bilmək lazımdır ki,heç də bütün risklər sığortalanmır. Sığortanın üstünlüklərindən faydalana bilmək üçün baş verməsi ehtimal edilən risklər müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- 1) Riskin baş verməsi nəticəsində dəyən zərərin həcmi pulla ölçülə bilinən olmalıdır.Məsələn,binanın zədələnməsi,gəlirdən məhrum olma və ya məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş təzminat müəyyən bir məbləğlə ifadə edilir.
- 2) Sığortalanan risklə bağlı baş vermiş kifayət qədər çoxlu sayda hadisələr olmalıdır.Belə ki ,sığorta şirkəti ona görə təminat verə bilər ki, o,məruz qalma ehtimalı çox olan risklər üzrə ümumi daxil yaradır və daxilın çox az üzvü hər hər hansı bir ildə zərər çəkir.Hər hansı bir riskə məruz qalma ehtimalı az olduqda isə belə bir əməliyyat aparmaq çox sadələvhbir addım olardı,çünki bu halda daxilə çox kiçik bir məbləğ toplanır,bunun müqabilində isə hətta bir risk real hadisəyə çevrildiyi halda tələb olunan sığorta ödənişinin həcmi toplanan sığorta haqlarından çox olur.
- 3) Sığortalanan risklərin digər bir səciyyəvi cəhəti odur ki,nəticədə heç bir qazanc və ya gəlir əldə olunmur.Yalnız dəymiş zərər ödənilir.
- 4) Başqa bir cəhət ondan ibarətdir ki,baş verən itki təsədüfi olmalıdır.
- 5) Riskin sığortalınması tələblərdən biri də onun ictimaiyyətə zərərli bir əməlin nəticəsi olmamasıdır.Yəni ,məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş cərimədən sığorta heç də cəmiyyət üçün faydalı və düzgün əməl olmazdı.Cərimə bir cəza növüdür və qanuna zidd hərəkət etmiş insanın aldığı cəzadan sığorta vasitəsilə qurtulması bu kimi əməlləri yenidən etməyə stimula ola bilər.
- 6) Sığorta şirkəti tərəfindən tələb olunan sığorta haqqı ağılabatan məbləğdə olmalıdır ki,bu da sığortalınmalı risklərə müəyyən məhdudiyət qoyur.Tez-tez reallaşan risklərdən sığortalınmaq üçün daha yüksək sığorta haqqının tələb olunması kifayət qədər ağılabatandır.
- 7) Nəhayət ,sığortalınanan riskin reallaşması nəticəsində itki baş verdiyi halda sığortalının zərər çəkmə ehtimalı olmalıdır.

Sığorta riskləri - əmlak, maliyyə, iqtisadi, siyasi, təbii riskləri formalarında olur. Əmlak riski - əmlakın yanğından, daşqın, zəlzələ və digər fəlakətlərdə təsadüfən məhfi və ya zədələnməsi mümkünlüyüdür. Maliyyə riski – kredit sövdələşməsində olan risk,tədavül xərclərinin, infilyasiya prosesi nəticəsində istehsal xərclərinin

gözlənilməz artımı və. s. ilə əlaqədar riskdir. İqtisadi risk – qəbul edilmiş qərarların və ya həyata keçirilən fəaliyyətin təsadüfliyi nəticəsində dəymiş itkilərin mümkünlüyüdür. Məsələn investisiya sferasında iqtisadi risk – perspektivsiz oylərə və habelə qiymətli kağızlara kapital qoyuluşu nəticəsində zərər çəkmək ehtimalıdır. Siyasi risk dövlət orqanları və təşkilatı qruplar tərəfindən siyasi motivlər üzrə subyektləri hədələyən qorxu riskidir. Siyasi risk özünə xüsusən hərbi əməliyyatı, xalq hərəkətini, ticarət və valyuta əməliyyatlarını qadağan edilməsini daxil edilir. Təbii risklərə - quraqlıq, subasma, doluvurma və.s hadisələr aiddir. Yuxarıda göstərilən risklər bəşəriyyətə müəyyən zərər vura bilər. Zərər nəinki maddi, habelə bədbəxt hadisələr şəklində fiziki formada ola bilər. Ona görə də bəşəriyyət həmişə öz mənafelərinin müdafiəsinin daha səmərəli üsulu kimi risklərin sığortalanmasına səy göstərir. Bununla əlaqədar cəmiyyətdə müxtəlif məqsədlərə xidmət edən müxtəlif təşkilati formalı sığorta fondları yaradılır. Belə ki, sığorta fondları sığorta müdafiəsinin maddi şəklidir. Tarixən sığorta fondu ilk dəfə natural formada yaradılmışdır. Pulun yaradılması ilə əlaqədar sığorta fondu yeni keyfiyyətə malik oldu. Yəni sığorta fondu həm də pul formasında yaradılmağa başladı.

Müasir dövrdə sığorta fondlarının əsas təşkilati formaları bunlardır :

-Dövlət sosial sığorta fondları. Bu fondlar fiziki və hüquqi şəxslərin icbari ödəmələri hesabına yaradılır. Bu fondun vəsaitləri vətəndaşlar əmək qabiliyyətini itirdikdə, pensiyaya çıxdıqda və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər hallarda istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial köməklik göstərilməsində dövlətin imkanları məhduddur və hər bir vətəndaş ailəsi, əmlakı barədə ilk növbədə özü fikirləşməlidir. Dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət yalnız minimum təminat verilməsini təmin edir.

-Özünüsığorta fondu. Bu fondlar müəssisə və ev təsərrüfatlarında könüllük əsasında yaradılır. Müəssisələr və vətəndaşlar topladıqları vəsaitləri gözlənilməz zərərləri kompensasiya etmək üçün istifadə edirlər. Bu metod özünü o vaxt doğruldur ki, zərərlərin baş verməsi əvvəlcədən məlumdur və ya həcmi çox böyük deyildir. Əgər

zərərlər həcmcə çox böyükdürsə, onda müəssisə və vətəndaşların yaratdıqları özünüsığorta fondları həmin zərərlərin ödənilməsi üçün kifayət etmir.

-Sığortaçıların sığorta fondları .Bu fondlar zərərlərin kompensasiyası üçün ən əlverişli fondlardır.Bu fondlar özünüsığorta ilə məşğul olmayan və sığorta münasibətlərində iştirak edən müştərilərdən-sığorta etdirənlərdən alınmış sığorta haqları hesabına yaradılır.

Onu da qeyd edək ki ,dövlət tərəfindən həyat keçirilən sosial sığorta qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının ,gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə ,habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır. O əsasən kollektiv həmrəyliyə əsaslanır və sosial bərabərliyə ,maddi rifahın minimum səviyyəsinin təmin olunmasına yönəldilmişdir.Kommersiya sığortası isə könüllük prinsipinə əsaslanır və sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilir. Onun əsas məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərə sığorta xidmətlərinin göstərilməsi ,habelə mənfəət əldə etməkdir.

Sığorta bir iqtisadi kateqoriya olaraq aşağıdakı baza prinsiplərinə malikdir:

- Sığorta iştirakçılarının (sığorta etdirən və olunanlar) iqtisadi maraqlarına dəyər biləcək zərərlər üzrə risklərin yenidən bölgüsü prinsipi.Bu bölgüdə həlledici şərt kimi sığortaçıya sığorta etdirən tərəfindən vaxtli-vaxtında sığorta haqlarının köçürülməsi çıxış etməlidir.Bunsuz yenidən bölgü prosesini təşkil etmək qeyri-mümkündür.

-Sığorta üçün zərərin sığorta fondu çərçivəsində qapalı bölgüsü xarakterikdir. Yəni sığorta fondu ,ancaq onun yaradılmasında iştirak edən sığortalılar arasında bölüşdürülür.Zərərin bu cür qapalı şəkildə paylaşdırılması zərərcəkən təsərrüfatların bir qayda olaraq sığorta iştirakçılarının sayından az olmasına əsaslanır.Zərərin qapalı şəkildə paylaşdırılması üçün sığorta iştirakçılarının təsbit edilmiş sığorta haqlarının hesabına formalaşan məqsədli təyinatlı maliyyə-sığorta fondları yaradılır.Bu fondun vəsaitləri yalnız onu yarıdan iştirakçılar tərəfindən istifadə olunduğu üçün sığorta haqqının ölçüsü onların hər biri üçün paylaşdırılan zərər məbləğini ifadə edir.Buna görə də, sığorta iştirakçılarının əhatə dairəsi nə qədər geniş olarsa, sığorta haqlarının ölçüsü də bir o qədər az, sığorta isə daha əlverişli və keyfiyyətli olar.Sığortada

milyona qədər sığorta etdirən çəxs iştirak etdikdə və yüz milyonlarla obyekt sığorta olunduqda, minimal sığorta sığorta haqlarının vasitəsilə maksimal itkini ödəmək mümkün olur.

Məhz zərərin qapalı şəkildə bölüşdürülməsi xüsusiyyəti sığortanı digər maliyyə kateqoriyalarından əsaslı şəkildə fərqləndirir. Yəni sığorta qapalı bölgü münasibətlərini, maliyyə isə açıq bölgü münasibətlərini ifadə edir. Məs, sığortadan fərqli olaraq, dövlət büdcəsinin gəlirləri müəssisə və vətəndaşların ödəmələri hesabına formalaşır, lakin səfərbər olunmuş pul vəsaitlərinin istifadəsi, bu haqları ödəyən tədiyyəçilərin fəaliyyətindən kənara çıxır.

-Sığorta fondunun zaman və məkanca yenidən bölgüsü prinsipi. Sığorta fondunun məkanca bölgüsü dedikdə o başa düşülür ki, ölkənin ayrı-ayrı regionlarında toplanan vəsait sığorta fondunda mərkəzləşir və hadisə baş verən yerlərə istiqamətlənir. Belə ki, həcmcə zərərlər dinamikdir. Bir ərazidə baş verən zərər digər ərazidə baş verən zərərdən fərqlənir. Sığorta fondunun zamanca bölgüsü dedikdə əlverişli illərdə vəsaitlərin toplanması və onların əlverişsiz illərdə istifadəsi başa düşülür.

-Sığortanın ekvivalentlilik prinsipi. Bu o deməkdir ki, sığorta fonduna səfərbər olunmuş vəsait tarif dövrü ərzində sığorta işinin aparılmasına çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra sığorta ödənişləri formasında sığortalılara qaytarılmalıdır. Ekvivalentlilik prinsipi bir sığortaçı ilə bir sığortalı arasında deyil, bir sığortaçı ilə bütün sığortalılar arasında olmalıdır.

Sığortanın iqtisadi mahiyyəti onun funksiyalarında özünü göstərir. Bu funksiyalara daxildir: risklilik, xəbərdarlıq, yığım, nəzarət. Əsas funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Risk funksiyası öz əksini sığortanın bölgü münasibətləri ilə bağlı olmasında tapır. Məhz risk funksiyası nəticəsində dəyərin pul formasının məbləği təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçılarının arasında bölüşdürülür.

Xəbərdaredici funksiya sığorta riskinin azaldılması üzrə tədbirlərin, sığorta fondunu vəsaitlərinin bir hissəsi hesabına maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu funksiya bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin neqativ nəticələrinin azaldılmasına, yol

verilməməsinə yönəldilmiş maliyyələşdirmə və s.kimi tədbirlər kompleksinin əhatə edir. Bu funksiyanın reallaşdırılması məqsədilə sığortaçı xüsusi pul fondu yaradır. Bu funksiya ilə həmçinin sığortalının sığorta müqaviləsinin şərtlərinə əsasən sığortalanmış obyektə mühafizəkar münasibət göstərməsinə yönəlmiş hüquqi təsirlər də müəyyən edilir. Məs, bir çox sığorta müqavilələrində aşağıdakı formada şərtlərə rast gəlinir:

-sığortalı zərərin qarşısının alınması və azaldılması üçün tədbirlər görməlidir
-sığortalı oğurluq və ya iğtişas zamanı polis orqanlarına məlumat verməli və məsuliyyət daşıyan şəxs və şəxslərin kimliyinin müəyyən edilməsində və eləcə də itmiş əmlakın və ya əvəzinin qaytarılmasında köməklik göstərməlidir,
-sığortalı yanğın zamanı yanğın söndürmə orqanlarına təcili məlumat verməlidir və s.
Yuxarıda qeyd olunan bu şərtlərinin pozulması nəticəsində sığortaçı sığorta ödənişini verməkdən imtina edə bilər. Lakin bu tələblərə heç də hamı əməl etmir. Bunun üçün sığortalılara sığortalanmış obyektə mühafizəkar münasibət bəsləmələri üçün baş verə biləcək hadisələr zamanı dəymiş zərərin bir hissəsinin sığortalının özü tərəfindən ödənilməsi üzrə tələblər qoyulur. Dəymiş zərərin bir hissəsinin sığortalının özü tərəfindən ödənilməsi üçün sığorta məbləğlərinə franşiza tətbiq edilir. Franşiza dedikdə dəymiş zərər məbləğinin sığortaçı tərəfindən ödənilməyən, əvvəlcədən müqavilə ilə müəyyən edilən hər hansı tam məbləğ və ya sığorta məbləğinə faiz nisbətində olan hissə başa düşülür. Məsələn hər hansı bir avtomobil sığortalanarkən sığortaçı tərəfindən 100-200 ABŞ dolları məbləğində franşiza müəyyən edilərsə bu məbləğə dək baş verən zərərlər sığortalının özü tərəfindən ödənilir. Zərər franşiza məbləğindən çox olduqda isə sığortaçı franşiza məbləğini çıxmaqla ödəniş verir. Bütün bunlar isə tək sığorta şirkətinin deyil, həm də sığortalının xərcə düşməsinə səbəb olduğundan sığortalını öz əmlakına daha mühafizəkar yanaşmasını məcbur edir.

Sığorta yığım (əmanət) funksiyasını da yerinə yetirir. Bu funksiya özünü həyat sığortasında biruzə verir. Həmin funksiya həyat sığortasından bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə əvvəlcədən şərtləşdirilmiş sığorta məbləğinin yığılmasını

xarakterizə edir. Göstərilən məbləğ birdəfəlik, illik və ya aylıq ödənilən sığorta haqlarının netto-hissələrinin və onların investisiyasından alınan gəlirlərin hesabına yaranır.

Sığortanın başqa bir funksiyası nəzarət funksiyasıdır. Bu funksiya sığorta fondu vəsaitlərinin məqsədli şəkildə formalaşması və bu vəsaitlərdən məqsədli şəkildə olunmasına əsaslanır. Bu funksiya yuxarıda dediyimiz funksiyaların fəaliyyəti nəticəsində yaranan və onlar ilə eyni zamanda konkret sığorta münasibətləri və sığorta şəraitində təzahür olunur. Ümumiyyətlə, nəzarət funksiyası müvafiq normativ-hüquqi sənədlərlə reallaşır. Sığortaçının daxili strukturunda bu funksiyayı onun işçiləri tərəfindən həyata keçirilsə, xaricdən həmin funksiya ölkədə sığortaya nəzarət edən orqan tərəfindən həyata keçirilir. Nəzarət funksiyası əvvəlcədən cari və sonradan nəzarət formalarında olur. Əvvəlcədən nəzarət plan və proqnozlar mərhələsində aparılır. Cari nəzarət sığorta münasibətlərinin realizasiyası zamanı aparılır. Sonradan nəzarət dedikdə isə təftiş, yoxlamar və s. nəzərdə tutulur. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığortanın ölkə iqtisadiyyatında rolu aşağıdakılarda təzahür edir:

- Əməliyyatın mənfi nəticəsində risk dərəcəsinin azaldılmasında
- Zərər və itkilərin ödənilməsi hesabına iqtisadi sabitlikdə
- Sığorta fondunun müvəqqəti azad pul vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətində iştirakında
- Dövlət büdcəsi gəlirlərinin sığorta təşkilatlarının mənfəətinin bir hissəsi hesabına tamamlanmasında

Beləliklə, sığorta iqtisadi və sosial sferanın ayrılmaz tərkib hissəsi, bazar infrastukturunun mühüm elementidir. O cəmiyyətin və təsərrüfat subyektlərinin mənafeələrini qorunmasını təmin etməklə məşğul olur.

1.3. Sığorta xidməti qiymətlərinin və tariflərinin hesablanması metodları

Sığorta tarifi dedikdə il ərzində sığorta məbləğinin müəyyən vahidinə düşən sığorta haqqı başa düşülür. Yəni sığorta tarifləri vasitəsilə sığortaçılara ödənilən sığorta haqqları hesablanır. Sığorta haqqları əsasında isə sığorta fondu formalaşır. Sığorta fondu təbii qüvvələrin, təsadüflərin təsiri nəticəsində yarana biləcək dağıntıların, zərərlərin aradan qaldırılması üçün yaradılır ki, bunun da hesabına sığorta ödənişlərinin verilməsi, sığortaçının saxlanması xərcləri ödənilir.

Sığorta tariflərinin düzgün müəyyən edilməsi sığortaçının maliyyə potensialının yaradılmasında, sığorta əməliyyatlarının rentabelliyyənin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər sığorta tarifi həddən artıq yüksək müəyyən edilərsə, bu sığorta fondu vasitəsilə artıq vəsaitin yenidən bölgüsünə, yəni sığortalıların artıq vəsaitinin cəlb edilməsinə səbəb olar. Əksinə tariflər aşağı müəyyən edilməsi isə sığorta fondunun lazımi həcmdə yaradılmamasına səbəb olar. Bu isə sığorta fondunda defisitə əmələ gəlməsinə və sığortaçının sığortalılar qarşısında götürdüyü vəzifələrin yerinə yetirə bilməməsinə səbəb olar. Deməli, sığorta tarifləri elə təyin edilməlidir ki, o sığorta fondunun optimal həcmi təmin etməklə həm sığorta ödənişlərinin verilməsinə, həm də sığorta işinin aparılması xərclərinə kifayət etmiş olsun. Bunun üçün aşağıdakı prinsiplər əsas götürülməlidir:

- tariflərin ekvivalentliliyi. Bu o deməkdir ki, tariflər elə müəyyən edilməlidir ki, sığorta fonduna toplanan vəsaitlər tarif dövrü ərzində zəruri çıxılımlar həyata keçirildikdən sonra sığortalılara qaytarılmış olsun,
- sığorta tariflərinin stabilliyi, yəni həcmnin dəyişməz qalması,
- sığorta tariflərinin əlçatan olması, yəni geniş əhali kütləsi üçün imkan daxilində olması,
- sığorta tariflərinin sığortaçının özünüödəmə və rentabelli fəaliyyətinə zəmanət verməsi.

Beləliklə, sığorta tarifləri sığorta fondunun lazımi səviyyəsinin müəyyən edilməsində hər bir sığorta olunanın iştirak səviyyəsinin dəqiqləşdirilməsinin,

sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlılığının təmin edilməsinin başlıca iqtisadi alətidir.

Sığorta tarifi sığorta haqqının hesablanması üçün aktuar hesablamalarına əsasən müəyyən edilən dərəcədir. Aktuar hesablamalar sığorta tariflərinin və sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün istifadə edilən iqtisadi-riyazi metodların sistemidir. Aktuar hesablamalar bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

- Qiymətləndirilən hadisələr ehtimal xarakterinə malikdir,
 - Ayrı-ayrı illərdə ümumi qanunauyğunluq kütləvi sığorta hadisələri vasitəsilə yaranır.
 - Sığortaçı tərəfindən göstərilən sığorta xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması bütün sığorta obyektlərinə nəzərən aparılır,
 - Sığorta ehtiyatlarının yaradılması və onun optimal həcmünün müəyyən edilməsi zəruridir,
 - Sığortaçının və sığorta etdirənin maliyyə öhdəliklərinin ekvivalentliyi prinsipi,
 - Baxılan sığorta obyektləri çərçivəsində risk qruplarının seçilməsi.
- Aktuar hesablamalarının əsas məsələlərinə aiddir
- Baxılan sığorta obyektləri çərçivəsində risk qruplarının seçilməsi və onların tədqiqi,
 - Sığorta hadisələrinin başvermə ehtimalının hesablanması və zərərin ağırlığının müəyyən edilməsi.
 - Sığorta əməliyyatlarının aparılmasına çəkiləcək xərclərin zəruri məbləğinin riyazi əsaslandırılması və həmin xərclərin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması,
 - Sığortaçının zəruri ehtiyat fondlarının riyazi əsaslandırılması və həmin metodların müəyyən edilməsi.

İcbari formada aparılan sığorta növləri üzrə sığorta tarifləri icbari sığorta haqqında qanunlarla, könüllü formada aparılan sığorta növləri üzrə sığorta tarifləri isə sığortaçılar tərəfindən müəyyən edilir.

Sığorta tarifi brutto- stavka adlanır və o, iki hissədən ibarətdir: netto- stavka və yükləmə (əlavə).

Sığorta tarifi hesablanarkən ən mühüm məsələ netto –stavkanın hesablanmasıdır. Belə ki, netto-stavkanın hesablanması baxılan sığorta növünün həyat və ya qeyri-həyat sığortası sahəsinə aid edilməsindən asılıdır. Netto-stavkadan fərqli olaraq brutto-stavka eyni düsturla hesablanır. Brutto- dərəcə sığorta məbləği vahidi ilə hesablanır. Sığorta məbləği vahidi adətən 100 manat qəbul edilir.

Netto-stavka sığorta tarifinin əsas hissəsini (70-80%) təşkil etməklə, sığorta müqavilələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması təyinatı daşıyır. Netto-stavkaya əlavə brutto-stavkanın 15-20%-ni təşkil etməklə, sığorta əməliyyatlarının aparılmasına çəkilən xərcləri ödəmək və qarşısını alma tədbirləri fondunun yaradılması təyinatını daşıyır. Yükləmənin tərkibində mənfəət də nəzərdə tutula bilər. Yəni, sığortaçının fəaliyyəti kommersiya xarakteri daşıyır və digər sahibkarlıq strukturları kimi onun da fəaliyyətinin başlıca məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Lakin yükləmənin tərkibində tarif mənfəətinin nəzərdə tutulması mütləq deyildir. Çünki sığortaçı mənfəətini birbaşa olaraq sığorta tarifini strukturu üzrə deyil, konkret fəaliyyətlə əlaqədar yaranan gəlirlər və xərclər əsasında müəyyən edir.

Qeyri-həyat sığortası sahəsinə aid olan sığorta növləri üzrə netto-dərəcənin tərkibi əsas hissə və risk üstəliyindən ibarətdir. Əsas hissə orta sığorta ödənişinə uyğundur. Risk üstəliyi isə ayrı-ayrı illər üzrə sığorta hadisələrinin sayının onların orta qiymətini aşmasını nəzərə almaq məqsədi daşıyır. Yükləmənin tərkibinə isə işlərin (sığorta ilə əlaqədar) aparılması xərcləri (ştat işçilərinin və sığorta vasitəçilərinin əməyini ödənilməsi xərcləri, inzibati-təsərrüfat xərcləri, sığorta işinin reklamı xərcləri və s.), qarşısını alma tədbirlər fondu və tarif mənfəəti daxildir.

İşlərin aparılması xərcləri dəyişən və sabit ola bilər. Dəyişən xərclər ayrıca sığorta növünə və ya sığorta şəhadətnaməsinə aid edilə bilər. Sabit xərclər isə ayrıca sığorta növünə aid edilə bilər, bu xərclər bağlanmış sığorta müqavilələrinin bütün portfeli üzrə bölüşdürülməlidir. İşlərin aparılması

xərclərinin tərkibində sabit xırclərin çəkisi dəyişən xərclərlə müqayisədə kiçikdir. Sığortaçının fəaliyyətində dəyişən xərclər mühüm yer tutur.

Qarşısılınma tədbirləri fondu baş verə biləcək sığorta hadisələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün yaradılır. Bu fond sığorta tarifi strukturunda nəzərdə tutulduğu halda yaradılır (sığorta müqaviləsi üzrə daxil olmuş sığorta haqqından sığorta tarifi strukturunda nəzərdə tutulmuş faiz qədər birbaşa ayırma yolu ilə).

Həyatın qarışıq sığortasında netto-dərəcə sığorta müqaviləsinin müddətinin sonuna kimi yaşamaq və ya həmin müddət ərzində ölmək hadisələri üzrə netto-dərəcələrin cəmindən ibarətdir. Bu növ sığortanın şərtlərində əlavə olaraq həm də bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi üzrə sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutulduqda həmin hissəyə uyğun netto-dərəcə ümumi netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir. Bundan başqa, həyatın qarışıq sığortasının şərtlərində əlavə olaraq həm də müəyyən xəstəliklərdən sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutula bilər.

Qeyri-həyat sığortası üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən əvvəlcə netto-dərəcə hesablanır. Netto-dərəcənin əsasını sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi təşkil edir. Bu göstərici müəyyən tarif dövrü üçün mövcud olan sığorta statistikasına əsasən hesablanır və sığortanın növü üzrə ümumi sığorta ödənişinin ümumi sığorta məbləğinə faiz nisbətini xarakterizə edir. Tarif dövrü keçmişə aid olan illəri əhatə etməklə müəyyən ərazi (respublika, şəhər və s.) üzrə adətən 5 il götürülür. Lakin bəzi sığorta növləri (kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası) üzrə tarif dövrü 10 il qəbul edilir.

Bu sığorta sahəsinə daxil olan sığorta növləri üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən aşağıdakı statistik məlumatlardan istifadə edilir:

- bir sığorta müqaviləsi üzrə sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı (q),
- bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği (S),
- bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi (S_0).

Tarif dərəcələrinin hesablanması bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin əvvəlcədən məlum olan (gözlənilən) sayı əsasında aparılır.

Sığortanın baxılan növü üzrə statistika mövcud olduqda q , S , S_{δ} kəmiyyətləri aşağıdakı düsturlarla hesablanır :

$$q = M/N, \quad (1)$$

$$S = (\sum S_k)/N, \quad (2)$$

$$S_{\delta} = (\sum S_{\delta k})/M \quad (3)$$

Burada,

N - keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələrinin ümumi sayıdır,

M -sığorta müqavilələri üzrə sığorta hadisələrinin sayıdır,

S_k - k sayılı müqavilə üzrə sığorta məbləğidir,

$S_{\delta k}$ - k sayılı sığorta hadisəsi üzrə sığorta ödənişidir.

Yeni sığorta növləri üzrə q , S , S_{δ} kəmiyyətləri barədə məlumat olmadığı üçün bu kəmiyyətlər ekspert metodu ilə qiymətləndirilə bilər və ya onların əvəzinə həmin kəmiyyətlərin analoquunu götürmək olar. Bu halda ekspertin rəyi və ya həmin kəmiyyətlərin analoqunun götürülməsi üzrə əsaslandırılmış izahat təqdim olunmalıdır. Orta sığorta ödənişinin orta sığorta məbləğinə nisbətini isə aşağıda göstərilənlərdən az götürməmək tövsiyə olunur:

0,3- fərdi qəza sığortası və sağlamlıq sığortası növləri üzrə,

0,4- yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə,

0,5- yüklərin sığortası üzrə ,

0,6- hava və su nəqliyyatı vasitələrinin sığortası üzrə,

0,7- avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin və məsuliyyətinin digər növlərinin sığortası, maliyyə risklərinin sığortası növləri üzrə.

Qeyri-həyat sığortasında netto-dərəcə əsas hissə və risk üstəliyindən ibarət olduğundan o, aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_n = T_0 + Tr \quad (4)$$

Burada , T_n –netto dərəcə, T_0 -əsas hissə, Tr –risk üstəliyidir.

Netto-dərəcənin əsas hissəsi sığortaçının orta sığorta ödənişinə uyğundur və 100 manat sığorta məbləğinə müvafiq olaraq aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$(5)$$

$$T_0 = 100q S_0 / S$$

Risk üstəliyi ayrı-ayrı illər üzrə sığorta hadisələrinin sayının onların orta qiymətini aşmasını nəzərə almaq məqsədi ilə netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir.Risk üstəliyi q , S və S_0 kəmiyyətlərindən başqa həm də aşağıdakı 3 parametrdən asılıdır:

n -bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı,

R_0 - sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması,

y (təminat ehtimalı) –yığılan sığorta haqlarından yaradılan sığorta

ehtiyatlarının baş vermiş sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin

verilməsinə kifayət etməsi üçün tələb olunan ehtimal.

Risk üstəliyi hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda hesablandıqda aşağıdakı düsturdan istifadə edilir :

$$Tr = T_0 * a(y) * ((1-q + (R_0/S_0)^2)/nq)^{1/2} \quad (6)$$

Burada $a(y)$ y -dan asılı əmsaldır .Onun qiymətləri aşağıdakı cədvəldən götürülür:

y	0,84	0,90	0,95	0,98	0,9986
a	1,0	1,3	1,645	2,0	3,0

R_0^2 kəmiyyəti aşağıdakı düsturla hesablanır

$$R_0^2 = (1/(M-1)) * (S_{0k} - S_0)^2 \quad (7)$$

Əgər sığortaçının R_0 kəmiyyəti barədə məlumatı yoxdursa, onda risk üstəliyi aşağıdakı düsturla hesablanır

$$Tr = 1,2 T_0 * a(y) * ((1-q)/nq)^{1/2}$$

Netto-dərəcə hesablandıqdan sonra aşağıdakı düsturla yükləmə nəzərə alınmaqla brutto-dərəcə hesablanır:

$$T_b = 100T_n / (100 - f) \quad (8)$$

Burada T_b –brutto dərəcə, T_n -netto dərəcə , f isə yükləmədir (brutto-dərəcədən faizlə).

Həyat sığortası sahəsinə şəxsi sığortanın sığortaçının aşağıdakı hallarda sığorta ödənişi vermək üzrə öhdəliyi nəzərdə tutulan növləri aiddir:

- Sığortalının sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş müddətə bə ya yaşa qədər yaşaması,
- sığortalının ölümü.

Bu sığorta sahəsində müqavilə bir ildən az olmayan müddətə bağlanılır.

Həyat sığortasının növləri üzrə tarif dərəcəsi ölüm cədvəlinin göstəriciləri və netto-sığorta haqqlarının investisiyasından gözlənilən gəlirlər əsasında hesablanır. Bu sığorta sahəsinə daxil olan sığorta növləri üzrə netto-dərəcə yaşamaq hadisəsi və ölüm hadisəsi üzrə netto-dərəcələrinin cəmindən ibarətdir. Netto-dərəcənin həcmi aşağıdakı faktorlardan asılıdır:

- Sığorta müqaviləsi bağlanan tarixə sığortalının yaşı və cinsi;
- Sığorta təminatının növü, həcmi və ödənilmə müddəti;
- Sığorta haklarının ödənilmə müddəti və dövrülüyü;
- Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti;
- Həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının investisiyasından gözlənilən gəlir (gəlir norması).

Bu sığorta sahəsində sığorta tarifini hesablamaq üçün ölüm cədvəlinin aşağıdakı göstəricilərindən istifadə edilir:

- 1) Yaş Bu göstərici x ilə işarə edilir.
- 2) X yaşında olanların sayı. Bu göstərici l_x ilə işarə edilir. Sıfır yaşında olanların sayı adətən 100000 nəfər qəbul edilir.

3) X yaşından $(x+1)$ yaşına keçdikdə ölənlərin sayı. Bu göstərici dx ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$dx = l_x - l_{x+1} \quad (9)$$

4) X yaşlı şəxsin qarşıdakı il ərzində ölmək ehtimalı. Bu göstərici qx ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$qx = (l_x - l_{x+1}) / l_x = dx / l_x \quad (10)$$

5) x yaşlı şəxsin qarşıdakı həyatının orta davam etmə müddəti. Bu göstərici e_x ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$e_x = 0,5 + (l_{x+1} + l_{x+2} + \dots + l_w) / l_x \quad (11)$$

Bu düsturda w ilə ölüm cədvəli üzrə yaşın son həddi işarə edilmişdir.

Həyat sığortası müqavilələri uzunmüddətli olduğundan yığılan sığorta haqları sığortaçı tərəfindən investisiyaya yönəldilərək müəyyən gəlir əldə edilir. Pul məbləği vahidinin il ərzində investisiyasından alınan gəlir norma faizi və ya illik gəlirlilik norması adlanır. Bu göstərici i ilə işarə edilir və faizlə ifadə olunur.

Əgər P məbləği illik gəlir norması i olmaqla n il müddətinə investisiyaya qoyulmuşdursa, onda həmin müddətin sonuna $S = P(1+i)^n$ həcmində məbləğ yığılacaqdır. Bu düstur mürəkkəb faizlər düsturu, P məbləği S məbləğinin müasir dəyəri, S məbləği isə P məbləğinin gələcək dəyəri adlanır.

Pul vəsaitinin müasir dəyərinin müəyyən edilməsi proseso diskontlaşdırma adlanır. Mürəkkəb faizlər düsturuna əsasən pul vəsaitinin müasir dəyəri

$P = S(1+i)^{-n}$ düsturu ilə hesablanır. $(1+i)^{-n}$ ifadəsi diskont adlanır və v ilə işarə edilir. Bu işarələməyə əsasən, $P = Sv^n$ olur.

Həyat sığortası üzrə aktuar hesablaşmaları sadələşdirmək üçün komutasiyon (ədədlər) funksiyalardan istifadə edilir:

$$Dx = l_x v^x, \quad Nx = Dx + Dx+1 + \dots + D_w,$$

$$Cx = dx v^{x+1}, \quad Mx = Cx + C_{x+1} + \dots + C_w,$$

$$Sx = Nx + N_{x+1} + \dots + N_w,$$

$$Rx = Mx + M_{x+1} + \dots + M_w.$$

Bu sığorta sahəsi üzrə sığorta haqqları birdəfəlik və ya hissə- hissə ödənilə bilər. Əvvəlcə sığorta haqlarının birdəfəlik ödənilməsinə baxaq. Belə ki, sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə yaşamaq hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto- dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$nE_x = D_{x+n} / D_x, \quad (12)$$

Bu düsturda nE_x ilə birdəfəlik netto dərəcə işarə edilmişdir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə ölüm hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$nA_x = (M_x - M_{x+n}) / D_x, \quad (13)$$

Bu düsturda nA_x ilə birdəfəlik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Netto mükafat hesablandıqdan sonra birdəfəlik və ya illik brutto mükafat aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$B = 100N / (100 - f), \quad (14)$$

Bu düsturda B ilə birdəfəlik və ya illik brutto-mükafat, N ilə birdəfəlik və ya illik netto-mükafat, f ilə isə yüklənmə (brutto-mükafatdan faizlə) işarə edilmişdir.

İndi isə sığorta haqlarının hər bir sığorta ilinin əvvəlində illik ödənilməsi halını nəzərdən keçirək. Qeyd edək ki, illik ödənilən sığorta haqqını müəyyən etmək üçün birdəfəlik ödənilən sığorta haqqını mexaniki olaraq sığortanın müddətinə bölmək lazımdır. Bu sığorta olunanların müəyyən hissəsinin illik sığorta haqlarını bir sıra sığorta illəri üçün ödəyə bilməməsindən (ölüm hadisəsi ilə əlaqədar) və sığortaçının investisiya fəaliyyətindən alınan gəlirlərin az olmasından irəli gəlir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə yaşamaq hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nP_x = D_{x+n} / (N_x - N_{x+n}), \quad (15)$$

Bu düsturda P_x ilə illik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə ölüm hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə isə aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$nP_x = (M_x - M_{x+n}) / (N_x - N_{x+n}), \quad (16)$$

(15) və (16) düsturlarına əsasən həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə isə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nP_x = (D_{x+n} + M_x - M_{x+n}) / (N_x - N_{x+n}). \quad (17)$$

1.4. Sığorta münasibətlərinin təşkili formaları

Mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq sığortaçı kimi Azərbaycan respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada hər hansı təşkilati-hüquqi formada yaradılmış hüquqi şəxs hesab edilən sığorta təşkilatı çıxış edə bilər. Göstərilən norma sığortaçılar tərəfindən olan iştirakçıların dairəsini, məhz hüquqi şəxslər tərəfindən məhdudlaşdırır. Başqa sözlə, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirdiklərinə baxmayaraq (sığorta özü də sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərindən biridir) sahibkarlar hüquqi şəxs yaratmadan sığortaçı kimi çıxış edə bilməzlər.

Hüquqi şəxs statusu almış sığortaçı sığorta bazarının peşəkar iştirakçısıdır. Hüquqi şəxs statusu aşağıda göstərilənləri nəzərdə tutur:

-şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hüquqi şəxsin istənilən təşkilati-hüquqi formasının əlamətlərinə malikdir

-şəxs sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılır ki, bu fəaliyyət onun üçün bilavasitə müstəsna, başqa sözlə, yeganə fəaliyyət növüdür.

-Azərbaycan Respublikasının ərazisində sığorta əməliyyatlarının aparılması üçün lisenziyaya malik olmalıdırlar. Lisenziyanın olmaması onu bildirir ki,

sığorta cəmiyyətinin Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ yoxdur.

Bu meyara uyğun olmayan hüquqi şəxsin sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ yoxdur.

Azərbaycan Respublikasında sığorta təşkilatları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş təşkilati-hüquqi formalarda (açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətlər, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və. s.) yaradıla bilər. Burada meyar odur ki, sığortaçının təsisçiləri (iştirakçıları) yaradılmış hüquqi şəxslərə münasibətdə öhdəlik hüquqlarına, yaxud hüquqi şəxslərin əmlaklarına münasibətdə əmlak hüquqlarına malikdirlər. Hüquqi mənada bu meyarın olmadığı təşkilati – hüquqi formalarda (ictimai və dini təşkilatlarda, xeyriyyə və digər fondlarda), hüquqi şəxslərin birliklərində (assosiasiya və ittifaqlarda) sığorta təşkilatları yaratmaq olmaz və onlar sığortaçı kimi çıxış etmək hüququna malik deyildirlər. Sığorta təşkilatlarının xüsusi kateqoriyasını qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri təşkil edir.

Azərbaycanın sığorta təcrübəsində sığorta təşkilatları səhmdar cəmiyyətləri və məhdud məsuliyyətli cəmiyyət təşkilati-hüquqi formalarında yaradılmışdır. Təsərrüfat cəmiyyətləri məhdud və əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər, açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətləri kimi təşkilati-hüquqi formaya malik olan təsərrüfat cəmiyyətləridir. Bütün formalar üçün ümumi xarakterik xüsusiyyət onun bütün iştirakçılarının əmək qabiliyyəti olan fiziki şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən sahibkarlar və hüquqi şəxslərdir. Təsərrüfat cəmiyyətlərinin iştirakçıları əgər qanunla başqa qaydalar nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət orqanlarında və yerli özünüidarəetmə orqanlarında çıxış etmək hüququna malik deyildirlər.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət bir və ya bir neçə iştirakçı tərəfindən təsis edilə bilər ki, onlar da cəmiyyətin öhdəliklərinə cavabdeh deyildirlər və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız onların qoyduqları əmanətlərin dəyəri ilə, o cümlədən onların ödəmədikləri hissələr miqdarında zərər risklərini

daşıyırlar.Cəmiyyətin iştirakçısı onun nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq cəmiyyətin bütün əmlakından pay almaq hüququna malikdir.Cəmiyyətdən çıxma halında onun həmin payı pulla və ya natural formada almaq hüququ vardır.Cəmiyyətin iştirakçısının öz payını 3-cü şəxslərlə özgəninkiləşdirmək azadlığı cəmiyyətin başqa iştirakçılarının ,yaxud onun idarəetmə orqanının şəxsində cəmiyyətin özünün razılığının alınması ilə məhdudlaşdırıla bilər.Cəmiyyətin idarə edilməsinin ali orqanı onun iştirakçılarını ümumi yığıncağıdır. Operativ (gündəlik) idarəetmə üçün kollegial (iadrə heyətini sədri başda olmaqla idarə heyəti,yaxud cəmiyyətin iştirakçılarının ümumi yığıncağına hesabat verməli olan) təkbəşinə , təkbəşinə (Baş direktor) icraetmə orqanı yaradıla bilər.

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin müxtəlif forması olmaqla ondan onunla fərqlənir ki,əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçıları nizamnamə kapitalına qoyulan əmanətlərin bölünən olan miqdarında onların həyata keçirdikləri fəaliyyətdən irəli gələn cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə öz üzərinə əlavə öhdəliklər qəbul edirlər.Bu cür əlavə məsuliyyətin hissəsi cəmiyyətin təsisetmə müqaviləsi ilə möhkəmləndirilir.Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalında qoyulmuş özünün əmanətinin (həmrəy və subsidiar xüsusiyyətli) həddlərində hər bir iştirakçının əsas məsuliyyət miqdarı müəyyən edildikdən sonra əlavə məsuliyyət başlayır.Əgər təsisetmə müqaviləsi məsuliyyətin bölüşdürülməsinin digər qaydası nəzərdə tutlmamışdırsa ,iştirakçılardan biri cəmiyyətdən çıxdıqda (müflisləşdikdə ,məsələn , iştirakçılardan biri) cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə onun məsuliyyəthissəsi cəmiyyətin başqa iştirakçıları arasında həmin cəmiyyətin nizamnamə kapitalına qoyduqları əmanətlərə mütənasib olaraq bölüşdürülür. Səhmdar cəmiyyət nizamnamə kapitalı sənədləşdirilmiş və ya sənəndəşdirilməmiş formada buraxılmış səhmlər qovluğu şəklində yaradılan müəssisənin təşkilati-hüquqi formasını əks etdirir.Səhmlər cəmiyyətin təsisçiləri tərəfindən satın alınıla bilər ,yaxud açıq abunə ilə satıla bilər.Birinci

halda .söhbət qapalı səhmdar cəmiyyətindən gedir.ikinci halda isə açıq səhmdar cəmiyyətindən gedir.Təsisçilər və səhmdarlar cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə məhdud olan məsuliyyət daşıyırlar və onların məsuliyyəti onlara məxsus olan səhmlərin dəyəri ilə məhdudlaşdırılır.Səhmdar özünü nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq dividendlərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəətin bir hissəsini almaq hüququna malikdir.

Qapalı səhmdar cəmiyyət ilə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət arasında oxşar əlamətlər mövcuddur. Daha çox oxşarlıq iştirakçıların sayından, səhmlərin 3-cü şəxslərə özgəninkiləşdirilməsinin məhdud hüququndan (satın almanın üstün hüququna malik olan başqa səhmdarların razılığı ilə) ibarətdir.Qapalı səhmdar cəmiyyətin üzvlərini miqdarı 50 nəfərdən çox olmamalıdır. Üzvlərinin artması halında qapalı cəmiyyət açıq səhmdar cəmiyyətə çevrilməlidir ya da ləğv olunmalıdır.

Açıq səhmdar cəmiyyətin iştirakçılarının miqdarı məhdud deyildir. Onun iştirakçıları onlara məxsus olan səhmləri başqa iki səhmdarın razılığı olmadan özgəninkiləşdirmək hüququna malikdir. Açıq səhmdar cəmiyyət hər il özünün maliyyə hesabatını dərc etdirməyə borclu olduğu halda, qapalı səhmdar cəmiyyət yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bu cür öhdəlik daşıyır. (məsələn, əgər bu cəmiyyət sığorta əməliyyatlarını həyata keçirirsə).

Qapalı səhmdar cəmiyyətinin idarə edilməsi (idarəetmənin ali orqanının fəaliyyət göstərməsi cəhətdən və onun icraedici orqanı cəhətdən) məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin idarəedilməsi ilə daha çox oxşardır. Belə ki, açıq səhmdar cəmiyyətdə tam mənada “ bir (adi) səhm- bir səsdir” idarəetmə prinsipi idarəetmənin ali orqanında işlədilir və idarəetmənin kollegial icraedici orqanı daha xarakterik hesab edilir.Açıq səhmdar cəmiyyətin daha bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur ki, sığortanın uzunmüddətli növlərini həyata keçirən şirkətlər üçün onu daha da üstün tutulan formaya çevrilir.Bu cür xüsusiyyətlərə cəmiyyətin bütöv bir sıra nəzarətedici, müşahidəedici orqanlarının ,ayrı-ayrı

orqanlarının müstəsna səlahiyyətli sisteminin və onlar arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülmə sisteminin və s. mövcud olmasını aid etmək olar.

Bütün bunlar bir çox xarici ölkələrin sığorta qanunvericiliyinin əsasını təşkil edən prinsiplərə əsaslanmışdır ki, həyat sığortası ilə yalnız açıq səhmdar cəmiyyətləri formasında yaradılmış şirkətlər məşğul ola bilərlər. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalının müqayisə ediləcək çox da böyük olmayan miqdarları, cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə onun iştirakçılarının məsuliyyətinin məhdud xüsusiyyəti bu təşkilati-hüquqi formanı sığorta təşkilatının maliyyə etibarlılığı nöqtəyi-nəzərindən daha az üstünlüyə malik olan forma edir.

Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin səhmdar forması tam holdinq korporativ sığorta strukturunu yaratmağa imkan verir ki, bu da özlərinin ərazi siyasətinin inkişaf etdirilməsi ilə məşğul olan sığorta təşkilatları üçün xüsusilə aktualdır. Belə ki, səhmdar cəmiyyətlər başqa təşkilatların kapitalında iştirak edərək törəmə və asılı bölmələrin qrupunu yarada bilərlər.

Sığortaçı statusunu əldə etmək üçün sığorta təşkilatı” sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək” üçün yaradılmalıdır. Bu onu bildirir ki, belə təşkilatın fəaliyyətinin məqsəd və predmeti sığorta olmalıdır. Göstərilən fəaliyyətin məqsəd və predmeti sığorta təşkilatının nizamnaməsində əks olunmalıdır. Bununla da sığorta təşkilatının fəaliyyətinin məqsədi sığorta və onunla əlaqədar olan tələbatların bilavasitə təmin edilməsi ilə mənfəətin qazanılmasıdır. Onun fəaliyyətinin predmeti isə sığortadır və ya bşqa sözlə, sığorta haqlarının toplanılması və sığorta öhdəlikləri üzrə sığorta məbləği ödənişlərinin verilməsi vasitəsilə həyatın və fəaliyyətin müxtəlif şəraitlərindən irəli gələn hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsidir.

Bilavasitə və müstəsna hal kimi sığortaçının sığorta fəaliyyəti ehtimal edir ki, qanunun tələblərinə əsasən sığorta təşkilatının həmin fəaliyyət növü ilə məşğul olmağa hüquqi yoxdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının “Sığorta

haqqında” Qanunun tələblərində nəzərdə tutulur ki, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirmək hüququ verilmiş hüquqi şəxs eyni zamanda ticarət-vasitəçilik, istehsal və ya bank fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik deyildir. Göstərilən normada qanunvericilik sığorta təşkilatını və deməli sığorta xidmətlərinin istehlakçısını da digər fəaliyyət növlərinə məxsus olan risklərdən qorumaq təşəbbüsü göstərilir.

Eyni zamanda, sığorta təşkilatı bilavasitə sığorta ilə əlaqədar və ondan irəli gələn fəaliyyətin digər növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir. Belə ki, sığortaçı sığortalıya xidmət göstərdiyi sığorta növləri ilə əlaqədar məsləhətlər vermək hüququna da malikdir. Sığorta təşkilatının ştatında risklərə nəzarət edən vəzifəsi olduqda həmin funksiyaları da həyata keçirə bilər.

Sığorta təşkilatının sığortaçı kimi hesab edilməsi üçün zəruri şərt Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyanın mövcud olmasını qanun müəyyən edir. Sığortaçı sığorta fəaliyyətinə müvafiq lisenziya alana qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta əməliyyatları (sığorta müqavilələri bağlamaq və sığorta ödənişlərini həyata keçirmək) apara bilməz. Lisenziya alınmadan sığorta əməliyyatlarının aparılması qeyri-qanuni sahibkarlığın həyata keçirilməsi kimi qiymətləndirilir.

Bununla əlaqədar olaraq sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması xüsusiyyətini nəzərə almaq çox mühümdür. Bu xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, mövcud olan qanunvericiliyə görə əmlak mənafeləri bir neçə qrupa ayrılır, bu qruplar əsasında da sığorta sahələrinin təsnifləşdirilməsinin birinci səviyyəsi qurulur: icbari sığorta, həyatın könüllü sığortası və şəxsi sığortanın başqa növləri, könüllü əmlak sığortası, məsuliyyətin könüllü sığortası, təkrar sığorta. Sonra təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsində sığortanın ayrı-ayrı növlərini ayırırlar. Mövcud olan sığorta qanunvericiliyinə əsasən lisenziyalaşdırmanın xüsusiyyəti sığorta növlərinə münasibətdə, yəni təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsinə (lisenziyaya əlavə edilmiş müvafiq

siyahıda əks etdirilir.) sığorta əməliyyatlarının aparılmasına icazənin verilməsindən ibarətdir.

Lisenziyada sığortaçının könüllü əmlak sığortasının həyata keçirilməsinin göstərilməsi bir daha onu bildirir ki, sığortaçı məhz müəssisə əmlakının yanından və onunla yanaşı gedən risklərdən və ya yüklərdən və s. sığorta etmək hüququna malikdir. Əgər yerüstü nəqliyyat vasitələri, hava nəqliyyat vasitələri və su nəqliyyat vasitələrinin sığorta edilməsi qaydaları lisenziyalaşdırılmamışdırsa, onda yüklərin sığortası və ya müəssisələrin əmlakının sığortası deyil, məhz bu sığorta növləri üzrə sığorta təşkilatı alınmış icazəyə əsasən sığortanı apara bilər. Beləliklə, sığorta təşkilatı icazənin (lisenziyanın) ayrılmaz hissəsi hesab edilən sığorta növlərinin siyahısında birbaşa göstərilmiş sığorta fəaliyyətinin növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir.

Bu və ya digər təşkilatı-hüquqi formada təsərrüfat subyekti kimi yaradılmış sığorta təşkilatı dövlət qeydiyyatı orqanında qeydiyyatdan keçdiyi andan hüquqi şəxs hesab edilir, bu onu bildirir ki, həmin təşkilat təsərrüfat fəaliyyəti aparmaq (avadanlıq, bina satın almaq, təsərrüfat müqavilələri bağlamaq və s.), sığortadan başqa hər hansı sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir. Sığorta təşkilatının sığorta əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün o, əvvəlcədən sığorta nəzarəti orqanından müvafiq icazə (lisenziya) almalıdır. Yalnız bu cür icazə alındıqdan sonra sığorta təşkilatı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin normaları mənasında sığortaçı hesab edilir. Lisenziya Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvədədir.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması sığortada təsnifləşdirmə anlayışı ilə sıx əlaqədardır. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində "siniflər" anlayışı yoxdur, daha adi olan sığorta növü anlayışıdır. Sığorta fəaliyyətinin Azərbaycan lisenziyalaşdırma sistemi sığorta sahələrinin ayrılması, sonra isə sığorta fəaliyyəti növlərinin ayrılması prinsipi üzrə qurulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi sığortatəşkilatlarının eyni vaxtda həm həyat sığortası ,həm də həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri üzrə əməliyyatların həyat keçirilməsini qadağan etməmişdir.Belə ki,bir çox ölkələrdə sığorta fəaliyyətinin bu iki sahəsinin ayrılmasının qanunverici praktikasını yayılmışdır:sığorta təşkilatı ya həyat sığortasını ,ya da həyat sığortasından başqa digər sığortaları həyata keçirmək hüququna malikdir. Həyat sığortasında onun ayrılmasının əsas səbəbi ,məhz həmin növ sığortanın uzunmüddətli olmasıdır. Qanunverici bu cür ayırmalar aparmaqla sığortalı-polissaxlayanlar üçün müəyyən səviyyədə təminatlara nail olmağa çalışır.Sığortalıların –polissaxlayanların əsas kütləsi isə fərdi sığorta xidməti istehlakçılarıdır.Bu cür istehlakçı barədə danışmaqla başa düşmək lazımdır ki,həyat sığortasının uzunmüddətli polisləri əhalinin sosial müdafiəsinin və sosial təminatının ümumi sisteminin əsas elementlərindən biridir.Ona görə də qanunverici sığorta xidmətlərinin fərdi istehlakçıların xeyli miqdarının mənafeələrini müdafiə etmək məqsədi ilə bu sığorta fəaliyyəti növünü başqa sığorta növlərinin iqtisadi göstəricilərinin və amillərinin təsirindən qoruyur,xüsusilə də yüksək və ya kiçik müvəqqəti zərərlik səviyyəsinin diapozonu xarakterik olanları(avtosığorta,aviasiya sığortası və s.)

Bunlarla yanaşı bir sıra texnoloji sığorta izahatları da mövcuddur,onlardan əsaslarını aşağıda göstərək:həyat sığortasında və həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması da bir-birindən fərqlənir.Bundan başqa,sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin investisiyalaşdırma obyektlərinin eynilik (adekvatlıq) prinsipinə riayət edərək ,sığorta öhdəliklərinin (qısamüddətli öhdəliklər)- qısamüddətli investisiyalaşdırmanın tez çevrilə bilən obyektlərinin ,uzunmüddətli öhdəliklər –investisiyalaşdırmanın uzunmüddətli yüksək etibarlı obyektlərinin tərkibini nəzərə alaraq və həyat sığortası üzrə əməliyyatları həyata keçirən sığorta təşkilatlarının investisiya siyasəti də həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri ilə məşğul olan şirkətdən fərqlənir.

Sığorta təşkilatı könüllü sığortanın müxtəlif növlərini həyata keçirməyi nəzərdə tutur və ilk dəfə lisenziya almaq üçün müraciət edirsə, onda həmin təşkilat müvafiq sığorta növləri üzrə sığorta qaydalarını, sığorta tariflərinin hesablamalarının və iqtisadi cəhətdən əsaslandırmanı, biznes planı, təkrarsığorta üzrə planı və s. sığorta sənədləri ilə yanaşı təsis etmə sənədlərini, vergi və digər dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçməsi və uçota durması barədə şəhadətnaməni, nizamnamə kapitalının ödənilməsinin (100%) təsdiq edilməsi, təşkilatın rəhbərləri, onların sığortada fəaliyyət təcrübəsi barədə məlumatları sığorta nəzarəti orqanına göndərir.

Əgər sığorta təşkilatı fəaliyyət növləri siyahısını genişləndirmək məqsədi ilə lisenziya almaq üçün müraciət edirsə, onda həmin təşkilat bu fəaliyyət növləri üçün üstünlük təşkil edən “sığorta” sənədlərini, habelə müəyyən olunmuş normativ qiymətlərə sığortaçının aktiv və öhdəliklərinin uyğun olmasına, qanunvericiliyin tələblərinin sığortaçı tərəfindən icra edilməsi nöqtəyindən nəzərdən, sığorta fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün imkan verən sığorta təşkilatı öhdəliklərindən kifayət qədər sərbəst olan aktivlərin mövcud olmasına böyük diqqət verən maliyyə (o cümlədən mühasibat) sənədlərini təqdim edir. Bununla əlaqədar bu cür sərbəst aktivlərin həcmi həmin və ya digər sığorta fəaliyyəti növü üçün icazənin alınması imkanını şərtləşdirir: onlar “sadə” (ayrıca risk üzrə sığortaçının öhdəliklərinin həcmi və strukturunun mümkün olma nöqtəyindən) sığorta növlərini həyata keçirmək üçün kifayət edə bilər, lakin həcmli (kompleks, kombinə edilmiş) sığorta növləri ilə məşğul olmaq üçün tamamilə kifayət etmir.

Sığorta ehtiyatları ciddi məqsədli təyinatla malikdir. Sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə, habelə sığortaçılar xüsusi sahibkarlıq məqsədlərini həyata keçirmək üçün sığorta ehtiyatlarını örtən aktivləri investisiyaya qoyurlar və başqa qaydada yerləşdirirlər.

Sığortaçının tədiyyə ödəmə qabiliyyəti – bu sığorta təşkilatının götürdüyü, yəni bağlanmış sığorta müqavilələrindən, habelə səhmdarlar, vergi orqanları və

s. qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən irəli gələn sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinin maliyyə imkanındır. Dövlət sığorta orqanı üçün tədiyyə ödəmə qabiliyyəti sığortaçının fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri hesab edilir.

Aktivlər və qəbul edilmiş sığorta öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərə riayət edilməsi isə hər şeydən əvvəl sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinə nail olmaqdır.

II Fəsil. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin təhlili

Sığorta təşkilatları digər sahibkarlıq strukturları kimi öz fəaliyyətlərindən müəyyən gəlir əldə etməlidirlər. Sığortaçı tərəfindən sığorta və qanunvericilik ilə qadağan edilməmiş digər fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə etdiyi vəsait üzrə toplanmış məbləğ sığortaçının gəliri adlanır.

Müasir təcrübədə sığortaçıların gəlirinə aşağıdakılar aid edirlər:

- Sığorta mədaxili;
- Sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər;
- Digər fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlirlər.

Sığorta mədaxili aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

-Sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta haqları üzrə gəlir, sığorta ödənişlərini, sığorta ehtiyatına daxil edilən hesablaşmaları və yenidənsığortaya təqdim edilən müqavilə üzrə sığorta haqlarını nəzərə almaqla yenidənsığorta ;

- Sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği;
- Komissiyon mükafatlar və tanyemalar;
- Yenidənsığortaçılar tərəfindən sığorta ödənişləri üzrə payların ödənilməsi;
- İTS üzrə işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən vəsaitlərin qənaəti.

Sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:

-Sığorta ehtiyatları və digər vəsaitlərin yerləşdirilməsindən əldə olunan gəlirlər

- Depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği;

- Reqressin məbləği;

- Sair gəlirlər.

Digər fəaliyyətlərdən əldə olunan sair gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:

- Əsas fondlar və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlir;

- İcarə haqqı;

- Debitor borclar üzrə məbləğ;

- Hesabdan silinən kreditor borclar;

- Qanunvericilik ilə qadağan olunmamış fəaliyyətdən əldə olunan digər gəlirlər.

“ Sığorta fəaliyyəti haqqında “ Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən sığortaçının bank ,istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan edilmişdir.

Rəsmi təsnifatın əsasında sığortaçının gəlirlərinin qruplaşmasının müxtəlif variantlarını təklif etmək mümkündür.

Gəlirlərin mənbəyindən asılı olaraq , sığorta təşkilatlarının gəlirlərini şərti olaraq 3 qrupa bölürlər:

1) sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər;

2) investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər;

3) sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar olmayan fəaliyyət növlərindən əldə olunan gəlirlər.

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər.Bu gəlirlər sığortaçının gəlir bazasını və eləcə də sığorta büdcəsinin təşkilinin əsas şərtlərini tamamlayan mühüm mənbələrdən biridir. Bu gəlirlərin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- sığorta mükafatları :

1) birbaşa sığorta üzrə sığorta mükafatları ;

2) birgə sığorta qaydasına uyğun olaraq əldə edilən sığorta mükafatları ;

3) yenidən sığorta qaydalarına uyğun olaraq əldə edilən sığorta mükafatları.

- yenidən sığorta üzrə alınan məbləğlər;

- komission broker mükafatları.

Sığorta əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlərin mərkəzi elementini sığorta tədiyyələri təşkil edir.Sığorta tədiyyəsi sığorta xidmətinin satış qiyməti hesab olunur.

Sığortaçı tərəfindən sığorta tədiyyələrinin toplanması bir sıra obyektiv amillər ilə müəyyən olunur. Bunlara bazar şəraiti, inflyasiyanın sürəti, qanunvericilik və normativ baza, vergi qoyuluşu sistemi, sığorta bazarının inhisarlaşma səviyyəsi, ssuda faizlərinin dinamikası, dövlətin sosial müdafiəsinin inkişaf səviyyəsi və s. aid etmək olar. Bunların təsiri sığorta kompaniyasına daxil olan sığorta tədiyyələrinin axınını artırır və yaxud da azaldır.

Cədvəl 2.1

01.01.2014-cü il vəziyyətinə sığorta haqqları , min AZN

	2000	2005	2006	2009	2012	2014
Könüllü sığorta növləri, O cümlədən:	13040,2	76820,0	83773,1	136459,9	178879,7	284669,5
Şəxsi sığorta	1911,4	13110,0	18290,0	38388,0	30265,6	161659,2
Əmlak sığortası	8696,0	50110,0	47765,3	73586,3	91999,2	123398,6
Mülki məsuliyyət sığortası	2432,8	13600,0	17716,9	24104,6	26614,9	16320,4
İcbari sığorta	2478,3	5740,0	6675,8	49615,4	46182,0	144511,2
Yekun	15518,5	82560,0	90448,9	186075,3	342516,7	429181,7

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2008-ci ilə kimi sığorta haqlarının yığımında artım olmuşdur. Lakin 2007 –ci ildə başlayan , nəticələri 2010 –cu ildə təzahür edən ümumdünya maliyyə böhranı ölkənin sığorta bazarının inkişaf dinamikasına mənfi təsirlərə səbəb olmuşdur. Belə ki, sığorta haqlarında 2007-ci ildə 2006-ci ilin yekunu

ilə müqayisədə 63,6% və ya 57,55 mln. manat ,2008-ci ildə isə 2007-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 21,1 % və ya 31,26 mln.manat artım müşahidə edilmiş, 2009-cu ildə isə 2008-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 8,9 % və ya 15,95 mln. manat azalmışdır.

Sığorta haqlarının strukturunda könüllü sığorta növləri üzrə sığorta mükafatlarının həcmi daha böyükdür. Belə ki, 2000-ci ildə könüllü sığorta üzrə yığım ümumi yığımın 84 % -ni təşkil etdiyi halda ,2008-ci ildə bu göstərici 76,2 %-ə, 2014-cü ildə isə 73 ,3 % olmuşdur. Bu müddət ərzində bir neçə icbari sığorta haqqında qanunların qəbulu nəticəsində onun da ümumi sığorta haqlarının tərkibində payı artmışdır. Belə ki,2000-ci ildə icbari sığorta üzrə yığım ümumi yığımın 16 %-ni təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə 23,7 % ,2014- cü ildə isə 36,7 %-ə qalxmışdır. Onu da qeyd edək ki , könüllü sığortanın tərkibində əmlak sığortası daha çox (2009-cu ildə 39,7%) , şəxsi (2012-ci ildə 20,6 %) və məsuliyyət sığortası (2014 –cü ildə 13,0 %) isə az çəkiyə malikdir.

Sığorta təşkilatı ümumi riskin müəyyən payını qəbul edə və sığorta mükafatının adekvat hissəsini əldə edərək yenidən sığorta mexanizmi vasitəsilə sığorta əməliyyatlarına cəlb olunması onu sığorta fəaliyyətindən alınan gəlirin mənbəyi olan yenidən sığorta mükafatlarını artırmağa imkan verir.Regionada yenidən sığortanın inkişaf etməsi səviyyəsindən asılı olaraq yenidən sığorta etdirən şəxs kimi iştirak edən sığorta kompaniyası sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı yenidən sığortaya təqdim olunan risklər üzrə dəyən zərərlərin payı üzrə ödəniş əldə edərək öz gəlir bazasını genişləndirmiş olur.

Sığorta müdafiəsinin təqdim olunması ilə yanaşı sığorta təşkilatı vasitəçi funksiyasını yerinə yetirir.Məsələn,riskin yenidən sığortaya təqdim olunması sxemində ilkin sığortaçı yenidənsığortaçıya real riski təklif təklif etdiyinə görə komission mükafatı alır.Yəni sığorta təşkilatı hər hansı riski digər sığorta təşkilatına təqdim etdikdə komission və broker mükafatlı əldə edir.

İnvestisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər. Sığorta təşkilatlarının investisiya fəaliyyəti birbaşa sığorta ilə əlaqədar deyil.O,sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqlarının kapital qoyuluşu mənbəyi kimi istifadə olunmasına əsaslanır.Müəyyən

müddət ərzində sığortaçının sərəncamında qalan sığorta mükafatları müəyyən olunmuş qaydalar üzrə investləşir və sığorta təşkilatına investisiya gəliri gətirir. Sığorta işində investisiya fəaliyyəti dedikdə qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etməklə yüksək gəlir əldə edilməsi məqsədilə sığortaçının öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının etibarlı yerləşdirilməsi başa düşülür.

İnvestisiya imkanı nöqtəyi-nəzərindən həyatın uzunmüddətli sığortası üzrə ehtiyatlar daha münasib olurlar, çünki bu ehtiyatlar uzun müddət ərzində sığortaçının sərəncamında olurlar.

İnvestisiyalardan əldə edilən gəlirlər bank əmanətləri üzrə faizlərdən, səhmlər üzrə dividendlərdən, qiymətli kağızlar üzrə və daşınmaz əmlak üzrə gəlirlərdən ibarətdir. Sığortaçının investisiya gəliri əsas gəlir mənbəyidir. Sığortaçı bu mənbə hesabına müştərilərinə əlavə xidmət təklif edir, sığorta əməliyyatları üzrə mənfi nəticələri örtür.

Digər gəlirlər. Bu gəlirlərə aiddir:

- depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği
- reqress qaydasına uyğun olaraq əldə edilən gəlirlər
- əsas fondlar, maddi qiymətlilər və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər
- icarədən əldə olunan gəlirlər
- sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği
- konsultasiya, tədris və s.

Yenidən sığorta müqaviləsinin imzalanması zamanı yenidən sığorta etdirənin (sudentin) qismən və ya tam həcmdə yenidən sığorta mükafatını depozitə qoyması üzrə şərtlər nəzərdən keçirilir. Müqavilənin müddətinin sona çatması və sığorta hadisəsinin baş verməməsi zamanı mükafat depoya əlavə edilən faizlər ilə birlikdə yenidən sığortaçıya təqdim olunur.

Sığorta təşkilatı mülki qanunvericilik çərçivəsində müştərinin marağını ifadə etmək və eləcə də sığorta hadisəsində günahı olan şəxsə qarşı reqress şikayətini etmək

hüququna malikdir. Məbləğlərin reqress qaydasına uyğun olaraq daxil edilməsi sığortaçı tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən sonra həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq sığorta kompaniyasının sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi üzrə xərcləri kompensasiya olunur.

Sığorta tikinti-təsərrüfat obyektini kimi təsərrüfat fəaliyyətində istifadə edilməyən əsas fondları realizə etmək hüququna malikdir. Bu zaman gəlir realizədən əldə alınan mədaxil ilə xərclərin məbləği üzrə artırılmış əsas fondların balans (qalıq) məbləği arasında mövcud olan fərq kimi hesablanır. Sığorta təşkilatına məxsus olan əmlak da icarəyə verilə bilər. Bu halda da icarə haqqı gəlir mənbəyinə çevrilir.

Sığorta təşkilatlarında sığorta ehtiyatlarının qaytarılması xüsusi hesablaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sığorta ehtiyatlarının azaldılma məbləğidir.

Sığorta təşkilatlarının gəlir mənbələrindən biri də konsultativ işlərin görülməsi və tədrisdir. İxtisaslaşmış personalı olan sığorta təşkilatı risk menecmenti və proqram məhsullarının tərtib olunması üzrə xidmətləri təqdim edir və mütəxəssislərin təhsil almasını həyata keçirir.

Sığortaçının xərcləri. Sığortaçı öz fəaliyyətində müəyyən xərcləri həyata keçirir, yəni sığorta müdafiəsinin təmin olunması müəyyən itkilər ilə müşayiət olunur. Nizamnamə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yönəldilən və mühasibat hesabatında öz əksini tapan xərclər sığorta kompaniyasının xərcləri adlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sığorta şirkətlərinin xərcləri bilvasitə sığorta müdafiəsi ilə və sığorta işinin təşkili ilə əlaqədardır. Bu baxımdan sığorta təşkilatlarının xərcləri aşağıdakı qruplar üzrə təsnifləşdirilir:

1. Sığorta ödənişlərinin və sığorta məbləğlərinin verilməsinə çəkilən xərclər :
 - sığorta ödənişlərinin verilməsi;
 - sığorta məbləğlərinin verilməsi;
 - alış məbləğlərinin verilməsi.

Sığorta məbləğlərinin və ödənişlərinin verilməsi xərcləri sığortanın ekvivalentlik prinsipinə əsaslanır və ümumi xərclərin 60-70 %-ni təşkil edir.

Aşağıdakı cədvəldə sığortaçılar tərəfindən sığortalılara və ya üçüncü şəxslərə ödənilən sığorta ödənişlərinin həcmi və strukturu verilmişdir. Bu göstərici sığorta münasibətlərində tərəflərin öz öhdəliklərini necə yerinə yetirməsini, bazarın durumunu, müxtəlif sığorta növləri üzrə zərərlik dərəcəsini, bazarın bir il ərzində düşdüyü zərəri, sığorta şirkətlərinin ödəniş qabiliyyətini xarakterizə edir.

Cədvəl 2.2

01.01.2014 –cü il vəziyyətinə sığorta ödənişləri , min AZN

	2000	2005	2006	2009	2012	2014
Könüllü sığorta növləri, o cümlədən	3326,0	17070,0	42027,5	50167,1	75370,2	114714,6
Şəxsi sığorta	254,3	5050,0	6389,1	22126,2	16160,0	76109,3
Əmlak sığortası	2999,3	11620	33450,2	29023,7	23860,2	38531,7
Mülki məsuliyyət sığortası	72,4	400,0	2188,2	1807,2	1250,0	1003,5
İcbari sığorta növləri	1203,6	2040,0	2529,3	18185,2	22467,9	42415,8
yekun	4529,6	19110	44556,8	68352,3	93838,1	157129,3

Cədvəldən görünür ki ,2000-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə sığorta ödənişlərinin həcmi təxminən 34,9 dəfə artmışdır. Bunu, əlbəttə ki, gözlənilən bir hal hesab etmək olar. Belə ki, son 5 ildə daha çox sığorta haqqı, daha çox sığorta müqaviləsi ,daha çox

sığorta obyektini ,daha çox sığorta riski demək olduğundan sığorta haqlarının artımı ,həm də sığorta ödənişlərinin də artacağını proqnozlaşdırmağa əsas verir. Belə bir şəraitdə təbii olaraq ,daha çox sığorta hadisələrinin baş verməsi ,sığorta ödənişlərinin artımı qaçılmazdır.

Sığorta ödənişlərinin tərkibində könüllü sığorta növləri üzrə ödənişlər icbari növlərlə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Belə ki, 2000-ci ildə sığorta ödənişlərinin tərkibində könüllü və icbari sığorta növləri üzrə sığorta ödənişləri müvafiq olaraq 73,4% və 26,6% , 2005-ci ildə 89,3 % və 10,7 % , 2006-cı ildə 94,3% və 5,7 % , 2007-ci ildə 79,5 % və 20,5 % , 2012-ci ildə 64,8 % və 35,2 % , 2014-cü ildə 63,4 % və 36,6 % olmuşdur.Cədvəldən görüldüyü kimi , könüllü və icbari sığorta növləri üzrə sığorta ödənişlərinin dinamikası müxtəlifdir.Sığorta ödənişləri sırf hadisələrin baş verməsi ehtimalı ilə bağlı olduğundan bu göstərici üzrə heç də həmişə artım dinamikası müşahidə olunmaya da bilər.Yəni sığorta haqlarının ilbəil artımı müşahidə olunursa ,sığorta şirkətləri ,sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları bir tərəfdən hər il daha çox müqavilə bağlamağa ,daha çox sığorta haqqı yığmağa çalışırlarsa , digər tərəfdən zərərlə nəticələnə biləcək hadisələrin qarşısını almaq üçün tədbirlər gördüklərindən sığorta ödənişlərinin hıcmi artmaya da bilər.Bu tədbirlər sırasında sığortaçıları sığorta haqları hesabına qarşısı alınma fondları yaratmaqla ,bu fonda cəmləşən vəsaitlər hesabına təhlükəsizlik,o cümlədən yanğına qarşı qurğuların quraşdırılması tədbirlərini ,zərərlərin minimallaşdırılması istiqamətində işlərin görülməsi və s. həyata keçirirlər.

2. Sığorta ehtiyatlarının yaradılması ilə əlaqədar xərclər:

- həyat sığortası üzrə ehtiyatların yaradılması ;
- riskli sığorta növlərində yaradılan ehtiyatlar .

3. Qabaqcadan xəbərdaredici xərclərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar xərclər:

- aqrotexniki tədbirlər üzrə xərclər;
- zotexniki tədbirlər üzrə xərclər;
- sair xərclər.

4. Sığorta işinin saxlanması ilə əlaqədar xərclər. Bu xərclər ümumi xərclərin 10-15 %-ni təşkil edir. Bu xərclərə daxildir:

- akvizasiya xərcləri. Akvizasiya xərcləri dedikdə yeni sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar xərclər başa düşülür. Adətən yeni sığorta növləri tətbiq edildikdə akvizasiya xərcləri daha yüksək səviyyədə olur.

- inkasso xərcləri. Inkasso xərcləri adətən dığortalılara göstərilən xidmət xərcləri olub, sığorta agentlərinə verilən komission mükafatlar şəklində çıxış edir. Beləliklə, inkasso xərcləri əsasən əmək ödənişi xərclərindən ibarətdir.

- ləğvetmə xərcləri. Ləğvetmə xərcləri dedikdə sığorta hadisəsinin aradan qaldırılması ilə əlaqədar olan xərclərin məcmuu başa düşülür. Bu xərclərə ekspertlərin sığorta hadisəsi baş verdiyi getməsi ilə əlaqədar olan nəqliyyat xərcləri, həmin hadisə ilə əlaqədar hüquq-məhkəmə xərcləri, poçt – teleqraf xərcləri, ekspertlərə verilən ezamiyyət xərcləri və s. aiddir.

- bilavasitə idarəetmə xərcləri. Bu xərclər isə inzibati idarə heyətinin əmək haqqı və inzibati - təsərrüfat xərclərinə bölünür.

Sığortaçının xərcləri tam şəkildə sığorta xidmətinin qiymətini təşkil edir. Sığorta məhsulunun maya dəyəri dedikdə həmin məhsulun hazırlanmasına çəkilən bütün xərclərin məcmuu başa düşülür. Bu baxımdan maya dəyəri geniş və dar mənada izah edilir.

Geniş mənada maya dəyəri dedikdə sığortaçının məcmu xərcləri, yəni sığorta ödəniçlərinin verilməsinə çəkilən xərclər, sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına şəkildə xərclər, xəbərdaredici tədbirlərə çəkilən xərclər və idarəetmə xərclərinin məcmusu başa düşülür.

Maya dəyəri dar mənada dedikdə isə ancaq sığorta işinin aparılmasına çəkilən xərclər başa düşülür. Sığorta təşkilatlarının maya dəyərinin təhlili bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta təşkilatlarında maya dəyəri dedikdə 1 manatlıq sığorta tədiyyəsinə düşən idarəetmə xərcləri başa düşülür. Maya dəyəri göstəricis aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$M = X/G$$

Burada, M-maya dəyəri, X –illik idarəetmə xərcləri, G- 1 il ərzində konkret sığorta növü üzrə daxilolmaları əks etdirir.

2.2. Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili

Maliyyə nəticəsi bir qayda olaraq müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yekununu ifadə edir. Sığortada maliyyə nəticəsi ənənəvi olaraq müəyyən dövr ərzində gəlir və xərclərin müqayisə olunmasına əsasən təyin edilir. Yəni maliyyə nəticəsi sığorta xidmətlərinin realizəsindən əldə olunan gəlir ilə bu dövr ərzində həyata keçirilən xərclər arasında olan fərq şəklində təyin edilir. Bu üsul sığortaçıların gəlirinə vergi qoyulması üçün nəzərdə tutulan maliyyə nəticələrinin hesablanmasına tətbiq olunur.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin maliyyə nəticələri mütləq və nisbi göstəricilərinin geniş dairəsinin təhlili və onların dərinədən öyrənilməsi vasitəsilə tədqiq oluna bilər.

Faktiki nəticələrin planlaşdırılmış nəticələr ilə müqayisə olunması maliyyə-büdcə planının tərtib olunması vasitəsilə təyin edilir. Büdcə göstəricilərinin icra olunması sığorta təşkilatlarının daxili auditorlarının tədqiqat obyektidir. Mütləq göstəricilərə təqdim olunmuş xidmətlərin həcmi üzrə göstəriciləri aid etmək olar. Məsələn:

1. İmzalanmış müqavilələrin sayı. Sığorta çantası və sığorta dairəsinin əhatə olunması səviyyəsinin, sığorta xidmətlərinə olan tələbatın, sığorta təşkilatının sığorta bazarındakı yerinin xarakteristikası üçün tətbiq olunur, məlumatlar dinamika üzrə tədqiq olunur.

2. Sığorta təminatının ödənilməsi. İcra olunmuş məsuliyyətin və sığorta təşkilatının ödəniş qabiliyyətinin həqiqi səviyyəsini xarakterizə edir. O hesabat ilinin faktiki zərərlik səviyyəsindən asılıdır. Bu zaman faktiki ödənişlərin planlı ödənişlərdən kənara çıxması və kənara çıxmanın səbəbləri tədqiq olunur.

3.Sığorta olunmuş obyektlərin sığorta məbləği. Sığorta məbləğini ifadə etməklə sığortaçılar tərəfindən qəbul olunan məsuliyyətin həcmi xarakterizə edir.

4.Daxil olan sığorat tədiyyələrinin (mükafatlarının) həcmi.Sığorta təşkilatı tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan cari maliyyə vəsaitlərinin ölçüsünü ifadə edir.Dinamika üzrə ,növlər üzrə nəzərdən keçirilir.Mükafatın artım tempi müəssisələrin ödəniş artımından asılı olaraq tədqiq edilir,səbəb və amillər araşdırılır.

5.Gəlir və xərclərin həcmi.Dinamika üzrə nəzərdən keçirilir.Artımın tərkibi,strukturunu və amilləri dərinlən tədqiq edilir.

6.Sığorta ehtiyatlarının həcmi.Sığorta təşkilatının ödəniş qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilir.Onların dinamikası,tərkibi,məsuliyyətinin strukturunu nəzərdən keçirilir.

Maliyyə nəticələrini xarakterizə edən nisbi göstəricilər daha müxtəlifdirlər.Bunlara aiddir:

1. Rentabellik.Sığorta təşkilatı və onun müxtəlif sığorta növləri üzrə hesablanır.Sığorta təşkilatının rentabelliği balans mənfətinin nizamnamə kapitalına və ya sığorta fəaliyyəti üzrə xərclərin məbləğinə olan nisbətə hesablanır.Sığorta növü üzrə rentabellik sığortanın sığortanın müvafiq növünə əsasən əldə edilən gəlirin sığorta məbləğinə və ya sığortanın bu növü üzrə dail olan sığorta haqlarının məbləğinə olan nisbətə müəyyən edilir. Sığorta təşkilatının rentabelliği həmçinin sığorta ilə əlaqədar olmayan fəaliyyətin nəticələrinin uçota alınması vasitəsi ilə təyin olunur. Aktivlərin rentabelliği xalis gəlirin aktivlərin orta illik məbləğinə olan nisbətində əsasən hesablanır.İnvestisiyaların rentabelliği investisiya gəlirinin sığorta ehtiyatlarının məbləğinə bölünməsi vasitəsilə hesablanır.
2. Sığorta növü üzrə olan ödənişlərin normativləri.Tarifdə qeyd olunmuş ödənişlərin normativləri ilə toplanmış sığorta mükafatları üzrə faktiki

ödənişlər kimi müəyyən edilən faktiki səviyyənin müqayisə edilməsi ilə öyrənilir.

3. Xərclərin səviyyəsi. Sığorta təşkilatlarının xərcləri toplanmış sığorta ödənişlərinin həcmi ilə müqayisə edilir. Zərərlik əmsalı sığorta ödənişləri və xərclərin toplanmış ödəniş məbləğinə olan nisbəti vasitəsilə müəyyən edilir. Əlavə xərclərin səviyyəsi-ödənişli komissiyon haqlarının sığorta ödənişlərinin ümumi məbləğinə olan nisbəti kimi ifadə olunur.
4. Gəlir. Qeyri-sığorta fəaliyyətindən əldə edilən gəlirin sığorta fəaliyyətindən əldə edilən gəlir ilə müqayisə edilməsi.

Sığorta təşkilatının mənfəət və zərərlər haqqında hesabatı sığortaçının balansına daxil olan və il ərzində nəşr olunan hesabat formasıdır. Bu mühasibat sənədlərində əks olunan məlumatlar maraqlı şəxslərin hər biri üçün lazımdır. Bu məlumatların sadə və aydın olması sığorta müdafiəsinin sosial xüsusiyyətinə əsaslanır və müştərilər üçün sığorta kompaniyasının maliyyə vəziyyəti haqqında zəruri məlumatların əldə edilməsinə şərait yaradır. Bəzi sığortaçılar nəşr edilmiş maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən reklam məqsədi ilə istifadə edirlər. Maliyyə nəticələri haqqında hesabat forması sığorta fəaliyyətinə nəzarət edən orqanların təlimatlarına uyğun olaraq dövrü şəkildə dəyişikliklərə məruz qalır. Aşağıda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 5 dekabr 2008-ci il İ-125 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş maliyyə nəticələrinə aid hesabat forması verilmişdir.

SİĞORTAÇININ (TƏKRARSİĞORTAÇININ) VƏ HÜQUQİ ŞƏXS SİĞORTA BROKERİNİN MƏNFƏƏT VƏ ZƏRƏRİ HAQQINDA HESABAT (rüblük və illik)

Sığortaçının (təkrarsığortaçının) və sığorta brokerinin adı: _____
Hesabat dövrü _____

Gəlirlər	Məbləğ
Əsas əməliyyat gəliri:	
birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	
təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqları	
sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı üzrə	
təkrarsığortaya verilmiş müqavilələr üzrə komissiyon	
muzdlar üzrə	

Xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi (müsbət və ya mənfi) İnvestisiya gəlirləri üzrə Subroqasiya gəlirləri Sair gəlirlər	
Cəmi gəlirlər	
Xərclər	
Əsas əməliyyat xərcləri: Verilmiş sığorta ödənişləri və sığorta məbləğləri üzrə Qaytarılan sığorta haqları üzrə Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları üzrə Qarşısızalma tədbirləri fonduna ayırmalar üzrə Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər İşlərin aparılması xərcləri Sair xərclər	
Cəmi xərclər	
Maliyyə mənfəəti (zərəri) Mənfəətin nizamnamə kapitalına yönəldilən hissəsi Vergiqoyulmadan əvvəl mənfəət (zərər) Mənfəət vergisi Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)	

BÜDCƏYƏ VƏ BÜDCƏDƏNKƏNAR ÖDƏNİŞLƏR

(manatla)

Göstəricilərin adları	Hesablanmışdır	Faktiki ödənilmişdir
Mənfəətdən vergi		
Əlavə dəyər vergisi		
Gəlir vergisi		
Əmlak vergisi		
Torpaq vergisi		
Aksizlər		
Ödəmə mənbəyindən vergi (4%)		
Sair vergilər		
Sosial sığorta və təminat		
Məcburi ödənişlər (0,3%)		

Rəhbər: _____

Baş mühasib: _____

Hesabatın “Sığorta haqları (mükafatları)” maddəsində sığorta təşkilatının bağladığı müqavilələr üzrə həqiqi daxil olmuş sığorta haqlarının məbləği, təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə haqların məbləği göstərilir.

“Sığorta ehtiyatlarının qaytarılması” maddəsində sığortaçı tərəfindən sığorta ödənişlərinə yönəldilən sığorta ehtiyatlarının qaytarılması (azaldılması) məbləğləri göstərilir.

“Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya qoyulmasından əldə edilən gəlirlər” maddəsində sığorta ehtiyatlarının uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları şəklində investisiyaya qoyulmasından sığorta təşkilatının hesabat dövründə aldığı həqiqi gəlir məbləği göstərilir.

“Sığorta fəaliyyətindən əldə edilən sair gəlirlər” maddəsində riskləri təkrarsığortaya verən sığorta təşkilatları, yəni sedentlər aşağıdakıları göstərir: təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə alınmış komissyon faiz mükafatları məbləğlərini, təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə tutulmuş mükafat ehtiyatlarına görə borc məbləğlərini, yəni təkrarsığortaçıya verildikdə yaranmış mükafat ehtiyatı. Təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatı “Sığorta fəaliyyətindən əldə edilən sair gəlirlər “sətrində depozitə qoyulmuş ödənilmiş borc məbləğlərini, riskləri təkrarsığortaçıya verəndən (sedentən) daxil olmuş mükafat ehtiyatlarının faiz məbləğlərini göstərir.

“Sair gəlirlər “ maddəsində hesabatın başqa gəlir maddələrinə göstərilməyən gəlir və daxilolmaların bütün növləri göstərilir.

“ Verilmiş sığorta ödənişləri və məbləğləri ” maddəsində hesabat dövründə bütün sığorta növləri üzrə həqiqi verilmiş ödənişlər göstərilir.

“Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar” maddəsində sığorta müqavilələri üzrə ödənişlərin verilməsini təmin etmək üçün sığorta təşkilatı tərəfindən yaradılmış sığorta ehtiyatlarına sığorta haqlarından ayırmalar göstərilir.

“Qarşısılınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün ehtiyatlara ayırmalar” maddəsində qanunvericiliyə müvafiq təbii fəlakətlərin, bədbəxt hadisələrin və s. baş verməsinin qarşısılınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün müəyyən edilmiş sığorta haqlarından ayırmalar göstərilir. “İşlərin aparılması xərcləri “ maddəsində sığorta əməliyyatlarının aparılması, sığorta müqavilələrinin rəsmiləşdirilməsi ,sığorta təşkilatlarının idarə olunması xərcləri göstərilir.

“Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər” maddəsində riskləri təkrarsığortaya verən sığorta təşkilatının, sudentin depozitə qoyulmuş mükafat borclarının ödənilmiş məbləğləri, təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə mükafat ehtiyatlarına hesablanmış faiz məbləğləri göstərilir. Təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları “Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər” maddəsində təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə zərər hissələrinin ödəniş məbləğləri , təkrarsığortaya qəbul edilmiş müqavilə üzrə təkrarsığortaya verənə-sudentə ödənilmiş komissyon və broker faiz mükafatları məbləğləri, təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə depozitə qoyulmuş faiz məbləğlərini göstərir.

“Sair xərclər maddəsində” ödənilmiş cərimələrin ,peniyaların, dəbbə pulunun və başqa iqtisadi sanksiyaların ,valyuta hesabları və xarici valyuta əməliyyatları üzrə məzənnə fərqləri ,təbii fəlakətlərdən zərərlərin, borcların və debitor borcların silinməsindən itkilər, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq maliyyə nəticələrinə aid edilən sair itkilər və xərclər göstərilir.

“ Balans mənfəəti” maddəsində müvafiq gəlir və xərc maddələrinin məlumatlarının fərqi kimi təyin edilən ,hesabat ilinin əvvəlində artan yekunla sığorta təşkilatının mənfəəti(gəliri) göstərilir.

“ Balans zərəri” maddəsində müvafiq gəlir və xərc maddələrinin məlumatlarını fərqi kimi təyin edilən ,hesabat ilinin əvvəlindən azalan yekunla sığorta təşkilatının zərəri göstərilir. Balansın “Mənfəətdən istifadə” bölməsində mənfəətin istifadəsinin

əsas istiqamətləri üzrə məbləğlərin şifr açılışı göstərilir. Mənfəət hesabına büdcəyə mənfəətdən çatması vergi və başqa tədiyyələrin məbləğləri: yığım və istehlak fondlarının yaradılmasına ayırmalar, o cümlədən büdcəyə ödəmələr üzrə xərclər (cərimə sanksiyaları, mənfəətin əsas olmadan aşağı salınması və ya digər vergi ödəyici obyektlərin sayının azaldılması, büdcəyə keçirilməli cərimə sanksiyalarının digər növləri) göstərilir. “Büdcəyə ödəmələr” bölməsində bütün mənbələr hesabına sığorta təşkilatı tərəfindən büdcəyə köçürülən ödəmələr göstərilir. “Mənfəətdən vergi üzrə güzəştlər hesablandıqda nəzərə alınan itkilər və xərclər” bölməsində xalis mənfəətə güzəşt hesablandıqda qəbul edilən itki və xərclərin məbləğləri göstərilir.

2.3. Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Sığortaçının ödəniş qabiliyyətli olması onun sığorta müqaviləsi üzrə sığorta etdirən və ya sığorta olunmuş şəxsə sığorta məbləği və ya sığorta ödənişinin ödənməsi üzrə vəzifəsinin vaxtında və tam həcmdə icrasına əsaslanır. Məhz sığorta kompaniyasının ödəniş qabiliyyətini malik olması sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən onun əsas nəzarət obyektinə çevrilməsinə şərait yaradır. Bu növ nəzarət sığortaçıların maliyyə sabitliyini xarakterizə edən maliyyə hesabatının yoxlanılması və müəyyən olunmuş göstəricilərə riayət olunması üsulu vasitəsilə həyata keçirilir. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda sığortaçının maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə təsir göstərən amilləri iki qrupa: xarici və daxili amillərə bölürlər. Xarici amillər sığorta təşkilatından, onun işinin səmərəliliyindən asılı olmayan amillərdir. Bunlara müxtəlif iqtisadi, siyasi amillər, qanunverici baza və s. aiddir.

Xarici amillərdən fərqli olaraq daxili amillər sığorta təşkilatının konkret fəaliyyətindən asılıdır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- anderrayter siyasəti,
- tariflərin müəyyən edilməsindəki siyasət,

- müəyyən olunmuş qayda üzrə hesablanmış və sığorta ödənişlərinə zəmanət verən sığorta ehtiyalarının mövcud olması,
- xüsusi kapitalın kifayət etməsi,
- təkrarsığorta sistemindən istifadə edilməsi,
- sığortaçılarda şəxsi vəsaitlərin mövcud olmasını ifadə edən aktiv və öhdəçilikləri arasında normativ nisbətə əməl olunması,
- sığortaya müxtəlif risklərin qəbul olunması üzrə maksimal məsuliyyət normativinə əməl olunması.

Anderrayter siyasəti-bu sığorta təşkilatının fəaliyyəti ilə bağlı sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədardır.Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədləri ilə sığortaçılar bağlanılacaq müqavilələr üzrə sığorta riskinin dərəcəsini diqqətlə qiymətləndirməli ,sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalını,gözlənilən zərərin maksimum məbləğlərini hesablamalı və bunlardan asılı olaraq verilmiş obyektin sığorta edilməsinin, bu cür sığortanın şərtlərinin mümkünlüyü və ya qeyri-mümkün olması barədə qərar qəbul etməlidirlər.

Tariflərin müəyyən edilməsi sahəsindəki siyasət bağlanılacaq müqavilə üzrə sığorta riski dərəcəsinin sığorta tarifləri kəmiyyətinə müvafiq olmasından ibarətdir.Sığortaçının maliyyə sabiliyi üçün bu siyasətin rolu onun maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyinin sığorta haqlarının olmasıdır ki, onların da həcmi sığorta müqavilələrinin sayından,sığorta məbləğlərinin miqdarından və sığorta tariflərinin kəmiyyətindən asılıdır.Beləliklə,bir çox hallarda sığorta təşkilatının gəlirlərinin kəmiyyəti sığorta tariflərinin miqdarından asılıdır.Sığortaçının sığortalıları cəlb etmək məqsədilə mütəmadi olaraq tarifləri aşağı salarsa, onda onun topladığı sığorta haqları ödəyəcəyi sığorta ödənişləri miqdarından xeyli aşağı olar ki,bu da sığorta fəaliyyətinin zərərlə həyata keçirilməsinə səbəb olar.Digər tərəfdən də sığortaçı tariflərin miqdarını artırdıqda başqa sığorta təşkilatlarında sığortalanmaq istəyən bir çox müştərilərini itirə bilər.

Sığorta ehtiyatları sığortaçının sığorta ödənişlərini həyata keçirməyin əsas mənbəyidir və bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə onun öhdəliklərinin kəmiyyətini əks etdirir. Ona görə də sığorta ehtiyatlarının miqdarı və strukturu sığorta təşkilatının götürdüyü öhdəliklərə ciddi surətdə müvafiq olmalıdır ki, gələcəkdə veriləcək sığorta ödənişlərini təmin edə bilsin. Sığorta ehtiyatlarının kifayət etməyən həcmdə formalaşdırılması sığorta təşkilatının ehtiyatlarının artırılması ilə onun vergiyə cəlb etmə mənfətinin azaldılmasına səbəb olur.

Xüsusi (məcmu) kapital sığortaçının sığorta ehtiyatları vəsaitləri çatışmadıqda öz öhdəliklərini təmin etmək qabiliyyətinin əlavə mənbəyi hesab edilir. Belə ki, sığorta şirkətlərinin kapitalı nə qədər böyük olarsa, şirkət bir o qədər likvid, dayanıqlı, ödəniş qabiliyyətli olar, müştərilərin etimadını qazanar, güvənli sığortaçı kimi tanınar. Kapitalın çox olması şirkətin hər müqavilə üzrə öz üzərində saxladığı risk məbləğini artırmağa və beləliklə də, sığorta haqlarının böyük qismini özündə saxlamaqla gəlir əldə etməyə imkan verir. Kapitalın çoxluğu sığortaçıya başqa sığorta şirkətlərinin bağladıkları müqavilələrdə təkrarsığortaçı kimi iştirak etməyə də əsas verir. Kapitalın çoxluğu, ən nəhayət, bu kapitalı investisiyaya, o cümlədən bank depozitlərinə, qiymətli kağızlara və s. yönəltməyə və gəlir əldə etməyə imkan verir. Xüsusi vəsaitə ödənilmiş nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət, yığım fondu, istehlak fondu aid edilir.

Sığortaçının öz vəsaitinin əsas tərkib hissəsi nizamnamə kapitalıdır. Sığortaçı olmaq üçün təsis edilən hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatına alınana qədər onun nizamnamə kapitalı tələb olunana kapitalın sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş minimum məbləğindən az olmayan hissəsində pul ilə ödənilməlidir. Sığortaçının nizamnamə kapitalının formalaşdırılması üçün kredit və ya borc şəklində cəlb olunmuş pul vəsaitindən, girov götürülmüş və ya qanunsuz yolla əldə edilmiş əmlakdan, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, dövlət və bələdiyyə büdcələrinin

,büdcədən kənar fondların pul vəsaitlərindən və dövlət hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan digər vəsaitdən istifadə edə bilməz.

Nizamnamə kapitalının minimum məbləği sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Bir qayda olaraq nizamnamə kapitalının minimum miqdarının müəyyən edilməsinin əsas səbələri aşağıdakılardır:

- 1) Sığortaçının fəaliyyətinin başlanğıcında bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə daxil olan sığorta haqları az məbləğ təşkil etdiyindən həmin müqavilələr üzrə qəbul edilmiş öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün digər vəsaitlərin olmaması,
- 2) Nizamnamə kapitalının böyük həcmdə olmasının sığortaçıya öz fəaliyyətini daha inamla təşkil etməyə imkan verməsi və nəticədə sığorta bazarında onun rəqabət qabiliyyətinin olması,
- 3) Sığorta haqlarının sığorta ehtiyatlarının yaradılmasının əsas mənbəyini təşkil etməsi və bu ehtiyatların sığorta müqavilələrinin qüvvədə olma müddətləri ilə əlaqədar olması (sığortaçı isə qeyri-müəyyən müddətə yaradılır).

2011-2015-ci illər ərzində sığorta haqlarının artım dinamikasının yüksək olması öz növbəsində sığortaçıların sığorta portfeli üzrə risklərinin də həcmi sürətlə artırmışdır. Bu cür artım tempi sığorta sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün adekvat tədbirlərin görülməsini zəruri etmiş, maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin əsas elementlərinin tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin, sığortaçıların və təkrarsığortaçıların investisiya siyasətinin və sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılmasının sözügedən artım dinamikasına uyğun şəkildə tənzimlənməsi üçün müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 2008-ci il 31 iyul tarixli ,Q-09 nömrəli Qərarı ilə fəaliyyət göstərən sığortaçıların və

təkrarsığortaçıların tələb olunan kapitalının minimum məbləğinin mərhələli qaydada aşağıdakı kimi artırılması müəyyən olunmuşdur:

Cədvəl 2.3

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə tarixləri	Sığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2009-cu il 01 yanvar	1 (bir) milyon manat	2 (iki) milyon manat
2010-cu il 01 yanvar	2 (iki) milyon manat	4 (dörd) milyon manat
2011-ci il 01 yanvar	3,5 milyon (üç milyon beş yüz min) manat	7 (yeddi) milyon manat
2012-ci il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

Tələb olunan kapitalın mövcud qaydada artırılması sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin 2011-2014-cü illər ərzində sığorta bazarındakı artım dinamikasına adekvat olaraq təmin edilməsində, habelə sığorta sektorunun sabit inkişafında müsbət rol oynamışdır.

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin yuxarıda qeyd olunan mərhələli qaydada artırılması, sığortaçıların sığorta ehtiyatlarının

formalaşdırılması və bu ehtiyatların ,həmçinin öz vəsaitlərinin investisiyası ilə bağlı müəyyən edilmiş bəzi tənzimləyici və məhdudlaşdırıcı normativlərlə yanaşı sığorta haqlarının ölkə üzrə ümumi məbləğinin ,buna müvafiq olaraq sığortaçıların risk öhdəliklərinin azalması şəraitində adekvat tənzimləməni təmin etməklə sığorta sektorundakı sabit inkişafa mənfi təsir göstərir.Buna görə də növbəti illər üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin artırılması məbləğlərinin sığorta haqlarının ümumi məbləğinin artım dinamikasına uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq,”Sığorta fəaliyyəti haqqında “ Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 25 dekabr tarixli 519-IIIQ nömrəli Qanunun 79.2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyası fəaliyyət göstərən sığortaçıların və təkrarsığortaçıların tələb olunan kapitalının minimum məbləğinin mərhələli qaydada aşağıdakı kimi artırılmasını müəyyən etmişdir:

Cədvəl 2.4

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə tarixləri	Sığortaçıları üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçıları üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2011-ci il 01 yanvar	3 (üç) milyon manat	6 (altı) milyon manat
2012-ci il 01 yanvar	4 (dörd) milyon manat	8(səkkiz) milyon manat
2013-cü il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

Əlavə kapital sığortaçının əsas vəsaitlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən əmələ gələn artım ,səhmlərin yerləşdirilməsindən alınan emissiya gəliri və digər təşkilatlardan əvəzi ödənilmədən alınmış vəsaitlər hesabına yaranır.Nizamnamə kapitalının artırılması,təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi ,həmçinin hesabat ilinin yekunu üzrə balans zərəri alındıqda həmin zərərin ödənilməsi üçün əlavə kapitalın vəsaitlərindən istifadə edilir.

Ehtiyat kapitalı təsis sənədlərində nəzərdə tutulduğu halda yaradılır və onun mənbəyi sığortaçının xalis mənfəəti hesab edilir.Hesabat ilinin yekunu üzrə alınmış balans zərərinin ödənilməsi , sığortaçı mənfəətlə işləmədikdə və ya onun xalis mənfəəti kifayət etmədikdə təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi ,həmçinin nizamnamə kapitalının artırılması üçün ehtiyat kapitalının vəsaitlərindən istifadə edilir.Bölüşdürülməmiş mənfəət keçmiş illəri və hesabat ilinin yekunu üzrə əldə edilən məbləğdən ibarətdir.Onun vəsaitlərindən təsisçilərin qərarı olən nizamnamə kapitalının, ehtiyat kapitalının ,xüsusi təyinatlı fondların (istehlak,yığım) artırılması və təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi məqsədilə istifadə edilir.

Xüsusi təyinatlı fondlarının yaradılmasının əsas mənbəyi sığortaçının xalis mənfəəti hesab edilir. Yığım fondu bölüşdürülməmiş mənfəətin sığortaçının inkişafına və ya yeni əmlakın yaradılması üzrə digər analoji tədbirlərə yönəldilən vəsaitləri hesabına, istehlak fondu isə bölüşdürülməmiş mənfəətin yeni əmlak yaradılmamaqla sosial sferanın inkişafına ,işçilərin maddi həvəsləndirilməsinə və digər tədbirlərə yönəldilməsi hesabına yaradılır.

Cədvəl 2.5

01.01.2013-cü il vəziyyətinə sığortaçıların məcmu kapitalı,min manat

	2000	2005	2006	2007	2008	2012

Məcmu kapital-cəmi	11545,5	35988,4	45303,4	70605,1	120118,0	152458,2
Nizamnamə kapitalı	6057,6	32312,5	41876,3	63778,3	10525,9	128654,8
Əlavə kapital	811,8	3326,5	3227,7	6595,7	12201,6	17698,3
Ehtiyat kapitalı	4676,1	349,4	199,4	231,1	2659,5	5689,1

Cədvəldən göründüyü kimi, sığorta bazarında məcmu kapital son 12 ildə təxminən 14 dəfə artmışdır. Nizamnamə kapitalından başqa sığortaçıların əlavə kapitalı da artmışdır. Ehtiyat kapitalı isə əksinə azalmışdır. Ayrı-ayrı sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının artması bu sahəyə yönəldilən investisiyanın artması deməkdir.

Cədvəl 2.6

(manatla)

SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİ	ŞİRKƏTLƏR ÜZRƏ NİZAMNAMƏ KAPİTALLARI
«A-Group Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 300 000,00
«Çartis Azərbaycan» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyət	6 786 500,00
«Alfa» Sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 780 000,00
«Paşa Həyat Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22 500 000,00
«Atəşgah» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 837 000,00
«Atəşgah Həyat» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 375 000,00
«AtaSığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 800 000,00
«Royal » Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5 500 000,00
«Azərsığorta» Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	4 971 000,00

«Azərqarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 010 000,00
«AzSığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20 300 000,00
«Azərbaycan Sənaye Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 600 000,00
«BakıSığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 523 840,00
«Beynəlxalq Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyət	8 800 000,00
«Başak-İnam Sığorta» (Azərbaycan-Türkiyə) sığorta və təkrar sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 930 924,45
«MEQA Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 500 000,00
«Qala Həyat» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5 005 000,00
«Qarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 000 000,00
«EraTransSığorta» AçıqSəhmdarCəmiyyəti	6 068 449,00
«Əmrah Sığorta» sığorta şirkəti	7 780 000,00
«Silkway» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12 092 000,00
«GünaySığorta» AçıqSəhmdarCəmiyyəti	4 000 000,00
«RəvanSığorta» AçıqSəhmdarCəmiyyəti	10 000 000, 00
«XalqSığorta» AçıqSəhmdarCəmiyyəti	28 450 000,00
«AXAMBASK» Sığorta ŞirkətiAçıqSəhmdarCəmiyyəti	8 300 000,00
«PAŞASığorta» AçıqSəhmdarCəmiyyəti	40 000 000,00
«Standard Insurance» Sığorta ŞirkətiAçıqSəhmdarCəmiyyəti	11 000 000,00
«Buta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 300 000, 00

Mənbə: www.sigorta.maliyye.gov.az/ (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti) (11)

Əgər bir sahəyə investisiya yatırımları artırsa, demək ,orada gəlir,məhsuldarlıq var.Son illərin statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki,sığorta riskli sahə olsa da,həm də gəlirli sahədir.Respublikamızda 1992-ci ildən indiyədək heç bir şirkət müflis olaraq bazarı tərk etməmişdir.Bağlanan şirkətlərin fəaliyyətlərinin dayandırılması səbəbi kimi sığorta işinin lazımı səviyyədə təşkil edilməməsi,əhalidə sığorta maarifçiliyinin kifayət qədər olmaması və s. göstərmək olar.

Sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün sığorta təşkilatının imkanlarından yüksək olan öhdəlikləri təkrarsığortaya

verilməlidir. Təkrarsığorta dedikdə sığorta müqaviləsi üzrə məsuliyyət daşıyan sığortaçının risk məbləğinin mümkün ölçüsünü digər sığortaçıya (təkrarsığortaçıya) təqdim etməsi başa düşülür. Təkrarsığorta prosesində sığortaetdirən və yenidən sığortaçı arasında hüquqi cəhətli qarşılıqlı münasibətlər yaranmır. Sığorta etdirən şəxs qarşısında mümkün zərərin ödənilməsinə görə məsuliyyəti bilavasitə olaraq sığortaçı daşıyır.

Sığortaçının ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün ödəniş qabiliyyətinin təmin olunması üçün aktivlərin ümumi məbləği və onun öhdəçiliyi üzrə məbləğinin arasında mövcud olan fərq kimi hesablanan sığortaçının sərbəst aktivlərinin ölçüsü normativ ölçüyə uyğun olmalıdır, yəni

$$A - H \geq N$$

Burada A- sığortaçının aktivlərinin faktiki ölçüsü, H- sığortaçının öhdəçiliyinin faktiki həcmi, N- isə aktivlərin sığortaçının öhdəçiliyindən yüksək olmasını xarakterizə edən normativ ölçüdür.

Sığortaçıların ödəniş qabiliyyətlərinin təmin olunması üçün müxtəlif risklərin sığortası üzrə maksimal məsuliyyətin normativlərinə əməl etmək lazımdır. Qanunvericiliyə əsasən müxtəlif riskli sığorta müqaviləsi üzrə maksimal məsuliyyət sığortaçının şəxsi vəsaitlərinin 10 %-dən çox olmamalıdır.

Sığorta təşkilatlarının ödəniş qabiliyyətinə onun investisiya siyasəti və aktivlərin yerləşdirilməsi əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Məsələn, təsəvvür edək ki, sığorta kompaniyası sığorta ehtiyatlarını düzgün şəkildə hesablamışdır və o müəyyən olunmuş ölçüyə uyğun olan sərbəst aktivlərə malikdir. Lakin bu kompaniya vəsaitlərini etibarsız bankın və investisiya fondunun depozitlərinə cəlb etmişdir. Belə sığortaçının ödənişinin təmin olunmaması bankın müflisləşməsi və ya onun vəsaitlərdən düzgün şəkildə istifadə etməməsi ilə əlaqədardır. Sığortaçıların sığorta ödənişi üzrə öhdəçiliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bilavasitə əlaqədar olan vəsaitlərinin investisiyaya cəlb olunması riskinin azaldılması məqsədi ilə sığortanəzarət tərəfindən investisiyaların xüsusi rejimi müəyyən edilmişdir. Qaydalara əsasən investisiyaların ayrı-ayrı növləri qadağan edilmişdir. Qiymətli kağızlar

,depozitlər ,daşınmaz əmlak ,valyuta qiymətliləri və s. növlərin əldə edilməsinə yönəldilmiş investisiyalara ümumi məbləğdən maksimal və ya minimal kvotala müəyyən edilmişdir.

2.4. Sığorta ehtiyatlarının formalaşması və yerləşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Məlumdur ki,sığortaçıların əsas vəzifəsi baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişlərinin verilməsindən ibarətdir.Bu məqsədlə sığortaçılar sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün sığorta ehtiyatları yaradırlar.

Deməli,sığorta ehtiyatları sığorta etdirənlərlə bağlanmış sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə baxılan tarixə sığortaçının icra olunmamış öhdəliklərinin qiymətidir (məcəmudur).

Sığorta ehtiyatları sığorta etdirənlərin (sığorta olunanların) vəsaitidir və həmin ehtiyatlar sığortaçının öz vəsaitindən (ödənilmiş nizamnamə kapitalı,əlavə kapital,bölüşdürülməmiş mənfəət,ehtiyat kapitalı,yığım fondu,istehlak fondu,sosial sahələr fondu) fərqlənir. Belə ki,sığortaçının öz vəsaitinin tərkib hissələrinin ümumi xüsusiyyəti onların üzərində “xarici” öhdəliklərin olmamasıdır. Sığorta ehtiyatları isə bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə sığorta etdirənlərdən (sığorta olunanlardan) alınan sığorta haqları (sığorta mükafatları) hesabına yaradılır və bağlanmış müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi (sığorta ödənişlərinin verilməsi) təyinatı daşıyır.

Sığorta ehtiyatları sığortaçılar tərəfindən sığortanın hər bir növü üzrə ayrılıqda yaradılır.Qeyd edək ki,sığorta müqavilələri üzrə götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün sığorta ehtiyatları sığorta haqlarının alındığı valyuta ilə yaradılmalıdır.Çünki valyuta və valyutanın konvertasiyası riskinin təsiri baxımından sığortaçının sığorta etdirənlər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi şəraiti yarana bilər.

Sığorta fəaliyyəti haqqında qanuna uyğun olaraq sığortaçı həyat və qeyri –həyat sığortası üzrə sığorat ehtiyatları formalaşdırmalıdır.

Qeyri-sığorta sahəsinə aid edilən sığorta növləri üzrə ehtiyatların tərkibinə daxildir:

- texniki ehtiyatlar,
- qarşısılınma tədbirlər fondu.

Texniki ehtiyatlar sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığortaçının maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə lazım olan ,ayrıca sığorta müqaviləsi,sığorta növü və ya bütün sığorta portfeli üzrə hesabat tarixinə hesablanılan məbləğlərin cəmindən ibarətdir. Bu anlayışda “ texniki” ifadəsi məhz sığorta əməliyyatlarının aparılması və rəsmilləşdirilməsi texnikasının tələbləri ilə əlaqədar ehtiyatların yaradılması zəruriliyini özündə əks etdirir.Texniki ehtiyatların yaradılmasının başlıca mənbəyi sığorta haqlarıdır.Məcəzi mənada desək,əgər sığorta haqları sığorta ehtiyatlarının yaradılması üçün “xammal” rolunu oynayarsa, onda sığorta ehtiyatları tam sığorta xidmətlərinin göstərilməsi üçün ” yarımfabrikat” rolunu oynayır.

Qarşısılınma tədbirlər fondu sığorta hadisəsinin baş verməməsi üçün sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaradılır.Qarşısılınma tədbirlər fonduna ayırmalar sığortanın növü üzrə tarif dərəcəsinin strukturunda nəzərdə tutulduğu halda aparılır və mənbəyi brutto-mükafatlardan (sığorta haqlarından ibarətdir).

Texniki ehtiyatlar aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı,
- zərərlər ehtiyatı.

Zərərlər ehtiyatı aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- baş vermiş ,lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE)
- bildirilmiş,lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (BTZE)

Sığortaçı dövlət sığorta nəzarəti orqanının razılığı ilə mövcud texniki ehtiyatları sığortaçının öhdəliklərinin tam yerinə yetirilməsini təmin etmədiyi hallarda əlavə texniki ehtiyatlar yarada bilər:

- qəzalar ehtiyatı,
- zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı.

Qəzalar(qəzalarla əlaqədar sığorta ödənişlərinin verilməsi) ehtiyatı böyük sayda sığorta müqavilələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsini zəruri edən və qarşısını almaz qüvvələrin və ya irimiqyaslı qəzaların nəticəsi olan fəvqəladə zərərlərin ödənilməsi təyinatına malikdir. Bu ehtiyat adətən təbii fəlakətlər və ya nəhəng sənaye qəzaları nəticəsində ödənilməli olan sığorta ödənişlərinin verilməsi məqsədi ilə yaradılır.

Zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı sığorta növü üzrə sığorta məbləğinin həqiqi zərərlik göstəricisi sığorta tarifinin netto-dərəcə hissəsinin hesablanmasının əsasını təşkil edən gözlənilən zərərlik göstəricisini aşdığı hallarda sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığortaçının xərclərini əvəz etmək təyinatına malikdir. Bu ehtiyatı bəzən sabitləşdirici ehtiyat da adlandırırlar. Hesabat dövrü üzrə sığorta məbləğini həqiqi zərərlik göstəricisi ,həmin hesabat dövründə verilmiş sığorta ödənişlərinin ,hesabat tarixinə müəyyən edilmiş BTZE-nin, BVBZE-nin cəminin hesabat tarixinə qüvvədə olan bütün sığorta müqavilələri üzrə ümumi sığorta məbləğinə nisbəti kimi hesablanır.

Qazanılmamış sığorta mükafatı (QME) –sığorta haqqının sığorta təminatının (müqavilənin) qüvvədə olma müddətinin hesablama tarixindən sonrakı dövrünə aid olan hissəsidir.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatını hesablamaq üçün sığortanın növləri 3 uçot qrupuna bölünür.

I uçot qrupuna –yanğın sığortası, mühəndislik sığortası ; fərdi qəza sığortası; könüllü tibbi sığorta; yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sığortası; hava nəqliyyat vasitələrinin sığortası; su nəqliyyat vasitələrinin sığortası ; yüklərin sığortası; əmlak sığortasının başqa növləri; avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin məsuliyyətinin sığortası ; məsuliyyətin başqa növlərinin sığortası aid edilir.

1-ci uçot qrupuna aid sığorta növü üzrə QME-ni hesablamaq üçün “ pauşal” (alman dilindən tərcümədə ümumi deməkdir) və “ pro rat temporis” (latın

dilindən tərcümədə “müddətə mütənasiblik” deməkdir) metodlarından istifadə edilir.

“Pro rata temroris” metodundan istifadə zamanı QZM hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanır. Bu metod pauşal metodlarına nisbətən daha dəqiq hesab edilir. QZM həmin metodla hesabat tarixinə sığorta müqaviləsinin günlərlə başa çatmamış qüvvədə olma müddətinin onun günlərlə bütün qüvvədə olma müddətinə nisbətinin baza sığorta mükafatına hasili kimi müəyyən edilir.

Baza sığorta mükafatı –sığorta müqaviləsi üzrə hesablanmış sığorta haqqından həmin müqavilənin bağlanması üzrə göstərilən vasitəçilik xidməti üçün komisyona muzdu (hesablanmış sığorta haqqının 15 %-dən çox olmamaqla) çıxıldıqdan sonra qalan məbləğdir.

“Pauşal” metodlara “24-cü”, “1/12”, “1/8”, “1/4” və “36%” metodları aid edilir. Bu metodlar pay sistemləri adlanır. Bu ifadənin işlədilməsi həmin sistemlərdə ilin bərabər dövrlərə, hər bir dövrün isə bərabər hissələrə və ya paylara bölünməsi ilə əlaqədardır. Bu metodlar hesabat dövrü ərzində sığorta haqları müntəzəm daxil olduğu hallarda tətbiq edilir.

II uçot qrupuna –maliyyə risklərinin sığortası, kreditlərin ödənilməsi üçün borcluların məsuliyyətinin sığortası aid edilir. Bu uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə bazada sığorta mükafatı miqdarında sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti tam qurtaranadək təyin olunur.

III uçot qrupuna –qüvvədə olma müddətinin başlanğıc və son tarixləri qeyri-müəyyən olan (açıq) sığorta müqavilələrinin bağlanmasının mümkünlüyünü nəzərə tutan sığorta növləri aid edilir. Bu uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə hesabat tarixinə baza sığorta mükafatının 40%-i miqdarında təyin edilir.

Bidirilmiş, lakin tənzimlənməmiş (ödənilməmiş) zərər ehtiyatı hesabat dövründə və ya ondan əvvəlki dövrlərdə baş vermiş sığorta hadisələri (hansı ki, həmin sığorta hadisələrinin baş vermə halı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıya bildirilmişdir) nəticəsində

yarlanmış zərərlərin tənzimlənməsi üzrə hesabat tarixinə icra və tam icra olunmamış öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi üçün yaradılır. Bu ehtiyatın miqdarı tənzimlənməmiş hər bir tələb üzrə müəyyən edilir. Zərərin miqdarı təyin olunmayıbsa, hesablama üçün zərərin sığorta məbləğini aşmayan maksimum mümkün miqdarı hesablamaya qəbul edilir.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı hesabat dövrü ərzində baş vermiş sığorta hadisələri (hansı ki, həmin hadisələrin başvermə halı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada hesabat tarixinə sığortaçıya bildirilməmişdir) nəticəsində yaranmış zərərləri tənzimlənməsi üzrə xərclər də daxil edilməklə sığorta müqavilələri öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılır. Bu ehtiyatın miqdarı aşağıdakı qaydada hesablanır:

- əgər hesabat dövrü il kimi qəbul edilirsə, onda həmin ehtiyat hesabat dövründə daxil olunmuş sığorta haqlarına əsasən hesablanmış baza sığorta mükafatları məbləğinin 10%-i miqdarında müəyyən edilir,
- əgər hesabat dövrü rüb kimi qəbul edilirsə, onda həmin ehtiyat hesabat dövründə və bu hesabat dövründən əvvəlki 3 hesabat dövrünə daxil olmuş sığorta haqlarına əsasən hesablanmış baza sığorta mükafatları məbləğinin 10%-i miqdarında müəyyən olunur.

Həyat sığortası üzrə ehtiyatların tərkibinə daxildir:

- uzunmüddətli öhdəliklər ehtiyatı,
- zərərlər ehtiyatı (BVBZE və BTZE).

Riyazi ehtiyat dedikdə qüvvədə olan həyat sığortası müqaviləsi üzrə sığortaçının öz öhdəliyini yerinə yetirməsi üçün yaratdığı sığorta ehtiyatı başa düşülür. Sığorta ehtiyatının bu cür adlandırılmasının əsas səbəbi həyat sığortası sahəsinə aid olan sığorta növləri üzrə sığorta tariflərinin hesablanmasında aktuar hesablamalar nəzəriyyəsiindən, kommutasiya ədədlərdən və demoqrafik statistikadan istifadə edilməsindən ibarətdir. Riyazi ehtiyat sığorta haqlarının birdəfəlik və ya hissə ödənilməsindən asılı olaraq mütəlif düsturlarla hesablanır. Bu ehtiyat hər bir

sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanır. Ona görə də həyat sığortası üzrə ümumi riyazi ehtiyat ayrı-ayrı sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Son illərdə ölkəmizdə sığortaçılar tərəfindən yaradılmış sığorta ehtiyatlarının məcmu miqdar aşağıdakı cədvəldə qeyd edilmişdir:

Cədvəl 2.7 mln.manat

İllər	Sığorta ehtiyatları
2008	121,8
2010	125,3
2012	182,0

Cədvəldən də görüldüyü kimi 2008-2012 –ci illərdə sığorta ehtiyatları artmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi , sığorta ehtiyatları sığorta haqları hesabına formalaşır. Məhz 2009-cu ildə yığılan sığorta haqlarının azlıq təşkil etməsi uyğun olaraq bu ildəki sığorta ehtiyatlarının azalmasına səbəb olmuşdur.

Hər bir sığortaçı böyük itkilərə məruz qalma risklərinin qarşısını almaq və gəlir əldə etmək məqsədilə öz vəsaitini və sığorta ehtiyatlarını “qaytarılma”, “diversifikasiya”, “gəlirlilik” və “likvidlik” şərtləri ilə səmərəli yerləşdirə bilər.

Bu şərtlərin qısa şərhini baxaq:

- qaytarılma – investisiyaya qoyulmuş vəsaitlərin tam həcmdə qaytarılmasını təmin etməklə, həmin vəsaitlərin ən etibarlı yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.
- diversifikasiya (qarıdırma və səpələmə) – investisiya portfelinin ümumi riskini və gəlirlərin itkisini azaltmaq məqsədilə həmin portfelin bilavasitə bir-biri ilə əlaqədar olmayan müxtəlif aktivlərdən yaradılmasını nəzərdə tutur.
- likvidlik-sığorta müqavilələri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivləri sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə əlaqədar sığortaçının vəzifələri yarandıqda onların

nominal dəyəri saxlanılmaqla tez bir zamanda nağd pula çevrilmək imkanını nəzərdə tutur.

-gəlirlilik-əvvəli prinsiplərin gözlənilməsi şərti ilə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin daimi və yüksək gəlir gətirməsini nəzərdə tutur.

Sığorta fəaliyyəti haqqında qanuna əsasən sığortaçılar sığorta ehtiyatlarını aşağıdakı istiqamətlərə investisiyaya yönəldə bilərlə

-dövlət qiymətli kağızları-100%,

- bank hesablarındakı pul vəsaitləri-100%,

-daşınmaz əmlak -80%,

-qeyri-dövlət qiymətli kağızları-80%,

- sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları:

1)hesabat tarixinə ödəmə vaxtı gecikdirilməmiş və (və ya) 90 gündən az müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları-100%,

2)hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 90 gündən artıq müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları-0%,

3)dövlət icbari şəxsi sığortalılar üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları-100%.

-sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı-100%,

- həyatın yığıcı sığortası üzrə sığortalılara və ya sığorta olunanlara borc verilmiş pul vəsaitləri-100%.

Sonda onu da qeyd etmək lazımdır ki,sığortaçının ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsi baxımından sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilmə müddətləri sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin müddətlərinə uyğun olmalıdır

III Fəsil. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Sığortaçının fəaliyyəti digər təsərrüfat subyektlərindən köklü şəkildə fərqlənir, çünki bu fəaliyyət istehsal prosesinin fasiləsizliyinə və müxtəlif təsadüflər nəticəsində dəyən zərərlərin ödənilməsinə yönəldilmişdir. Sığorta riskinin hər biri fərdi ölçüyə malikdir. Onun həcmi bir sıra amillərdən, o cümlədən, sığorta hadisəsinin ehtimal səviyyəsindən asılıdır. Təbiətin dağıdıcı qüvvələrinin təsiri bir sıra hallarda faciəli xüsusiyyətə malik olur, maddi və insan həyatının itkiləri ilə nəticələnməyə bilər. Belə şəraitdə fəaliyyət göstərən sığortaçının əhəmiyyəti daha da artır. Bu hər şeydən əvvəl mürəkkəb təsərrüfat əlaqələri ilə əhatə olunmuş elmi-texniki inqilab dövründə risklərin həcmi və miqyasının artması ilə əlaqədardır.

Fəaliyyətinin sosial məsuliyyətli olması sığortaçının dövlət tərəfindən nəzarətə alınmasının zəruri edir. Daha ümumi forma kimi bu nəzarət sığortaçının maliyyə vəziyyətinin tədqiq olunmasında və onun sığorta etdirən şəxs qarşısındakı müqavilə öhdəçiliyinin qəbul etməsi üçün ödəniş qabiliyyətinə malik olmasında öz əksini tapır. Qəbul olunmuş öhdəçiliklər üzrə hesablaşmaların aparılması üçün sığortaçıda

maliyyə vəsaitlərinin mövcud olmaması ,nəinki konkret sığortaçıya ,həmçinin sığorta ideyasının özünə olan etimadı da sarsıtmış olur.Məhz buna görə də dövlət sığorta nəzarətinin təşkilinin əsası sığortaçının ödəniş qabiliyyətinə zəmanət verən ehtiyatların ölçü problemlərindən ibarətdir.

Maliyyə-kredit sahəsinin bir hissəsi olan sığorta ictimai təkrar istehsal prosesində sığortanın mahiyyətini nəzərə almaqla ,onun sabit şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin edən dövlətin tənzimləyici və nəzarətedici obyektidir.Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi xüsusi vergi siyasəti və eləcə də sığorta müqavilələrinin bağlanması qaydalarında əmələ gələn mübahisələri əks etdirən sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri üzrə qanunların qəbul edilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət həmçinin bütün cəmiyyətin maraqlarını nəzərə almaqla sığortanın icbari növünü də müəyyən edir.

Dövlət sığorta orqanlarının tənzimləyici rolu sığorta etdirən şəxslərin etibarlı müdafiəsini təmin edən 3 əsas funksiyanın yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar olan fəaliyyətin həyata keçirilməsinə razılıq verən qeydiyyatın aparılması-birinci və əsas funksiyadır.Sığortaçıların hamısı qeydiyyatdan keçməlidirlər.Qeydiyyat sığortaçının peşəkarlıq səviyyəsini və onun maliyyə vəziyyətini müəyyən edir. Qeydiyyat aktı dövlətin sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən müvafiq icazə və ya lisenziyanın sığortaçıya verilməsi ilə rəsmiləşdirilir.

Növbəti funksiya-aşkarlığın təmin olunmasıdır.Sığorta fəaliyyəti ilə peşəkar səviyyədə məşğul olan hər bir şəxs sığortaçının maliyyə vəziyyəti haqqında tam ,doğru və aydın informasiyadan ibarət olan prospekti nəşr etdirməlidir.Aşkarlıq prinsipi sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları vasitəsilə həyata keçirilir.

Rəqabət mübarizəsində məhdudiyyətlərə yol verməmək üçün dövlətin sığorta nəzarəti orqanları təqdim olunmuş informasiyanın nə qədər düzgün olduğunu yoxlamalıdır.

Sığortaçıların maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyaların aşkar şəkildə olması rəqabət mübarizəsinin qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Üçüncü funksiya –sahədə hüquq qaydalarına riayət etməkdən ibarətdir.Dövlətin sığorta nəzarəti orqanı qanun pozuntularına görə istintaqa başlamaq ,sığortaçıların marağına zidd fəaliyyət ilə məşğul olan şəxslərə qarşı inzibati ölçülər tətbiq etmək və ya istintaq işini məhkəməyə təqdim etmək hüququna malikdir.Dövlətin sığorta nəzarəti orqanı sığortaçıların operativ-maliyyə fəaliyyətinin yoxlanması üzrə bir sıra səlahiyyətlərə malikdir.

Qısaca olaraq qeyd etmək lazımdır ki,2001-ci ilədək sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətini 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında yaradılmış Dövlət Sığorta Nəzarəti həyata keçirirdi.Sonralar ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatlarla əlaqədar olaraq sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti funksiyası 2001-ci ilin aprel ayından Maliyyə Nazirliyinə həvalə olunmuşdur.Bu məqsədlə Maliyyə Nazirliyinin tərkibində Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yaradılmışdır.Deməli,Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Azərbaycan Respublikasında səhəsində dövlət tənzimlənməsini və nəzarətini,sığortalıların ,sığortaçıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının ,habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunmasını təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır.DSN Xidməti fəaliyyətini 2 istiqamətdə həyata keçirir:

- 1) Azərbaycan Respublikasında sığortalıların ,sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçılarının ,habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunması,həmçinin sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi məqsədilə sığorta sektorunun tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirir
- 2) Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi,beynəlxalq standartların və beynəlxalq təvrübənin Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarında tətbiqi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirir.

DSN Xidmətinin vəzifələrinə isə aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyəti üzərində qanunvericiliyə uyğun olaraq nəzarəti həyata keçirmək,
- Sığorta ,təkrarsığorta ,sığorta brokeri və sığorta agenti fəaliyyətinə lisenziya verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq,
- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmış iş planına əsasən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sığortaçılarda ,təkrarasığortaçılarda və sığorta vasitəçilərində səyyar yoxlamalar aparmaq ,
- Sığortaçı və sığorta vasitəçiləri tərəfindən təqdim olunan müvafiq hesabatların siyahısını,formalarını və təqdim olunma müddətlərini müəyyənləşdirmək, belə hesabatları almaq və təhlil etmək,
- Sığortaçıların və təkrarsığortaçıların maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə,o cümlədən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normativlərinə əməl etmələrinə nəzarət etmək,
- Sığorta sahəsində çirkli pulların yuyulmasının və ya terrorçulğun maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada tədbirlər görmək və s.

Onu da qeyd edək ki,sığortaçının maliyyə sabitliyinin xüsusi təminat normativləri gözlənilmədikdə,yaxud onun müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi və ya maliyyə vəziyyətinin sığortaçıların hüquq və mənafələrinə təhlükəli olan dərəcədə pisləşməsi sübut edildikdə nəzarət orqanı müəyyən vaxt verərək həmin sığortaçıdan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edə bilər:

- Öz vəsaitinin(kapitalının) artırılmasının və ya mənfəətin dividend şəklində bölüşdürülməsinin dayandırılması,
- Risklərin (öhdəliklərin)təkrarsığortaya verilməsini və saxlama paylarınının midarının dəyişdirilməsi,
- Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar ümumu yığıncağın çağırılmasını və müvafiq qərar qəbul edilməsini,

-Maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində digər tədbirlər.

Bidiyimiz kimi, müasir dövrdə dünya sığorta sistemində qloballaşma meylləri güclənir. Sığorta işində qloballaşmanın əsasını dünya maliyyə axınlarının sürətli hərəkəti, trans-sərhəd ticarətinin genişlənməsi, təkrarsığorta bazarının adekvat inkişafı çərçivəsində virtual iqtisadiyyatın mütəşəkkil seqmentinə çevrilməsi prosesi təşkil edir. Müasir telekommunikasiyalar üzrə yeni texnologiyaların, hər şeydən əvvəl, internetin inkişafı virtual sığorta iqtisadiyyatının inkişafına güclü təkan vermişdir. Məsələn, bəzi məlumatlara əsasən dünya sığorta bazarının internet dövriyyəsi 250,0 mln. ABŞ dolları həcmindədir.

Bu cür yüksək tempə inkişaf edən dünya sığorta bazarından geri qalmamaq onun layiqli hissəsinə çevrilmək üçün milli sığorta sisteminin qarşısında çox böyük vəzifələr durur. Bunun üçün başlıca vacib məsələ sığorta sferasında dövlətin rolunun aktivləşdirilməsidir.

Son illərdə respublikamızda sığorta təşkilatlarının kapitallaşması prosesi yüksək templərlə aparılmışdır. Bu isə sığorta təşkilatlarının pul vəsaitlərinin artmasına və onların ödəmə qabiliyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, ölkəmizdə sığorta təşkilatlarının nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin miqdarı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

01.01.2011-ci il - sığortaçılar üçün 3 mln. manat, təkrarsığortaçılar üçün 6 mln manat,
01.01.2012-ci il- sığortaçılar üçün 4 mln. manat, təkrarsığortaçılar üçün 8 mln. manat,
01.01.2013-cü il- sığortaçılar üçün 5 mln. manat, təkrarsığortaçılar üçün 10 mln. manat
Bundan başqa sığorta, təkrarsığorta təşkilatlarının mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissələri 2009-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən bu tədbir maliyyə sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və həmin şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədi daşımışdır.

Həyata keçirilən ən son tədbirlərdən biri də “ Sığorta nəzarət sistemi “ adlı proqram təminatının 2010-cu ilin sonunda hazırlanıb istifadəyə verilməsidir. Belə ki,

Azərbaycan Respublikasında “Elektron Azərbaycan “ Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirilən işlərdən biri kimi sığortaya dövlət nəzarətinin informasiya texnologiyaları tətbiq etməklə müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasını, keyfiyyətinin yüksəldilməsini, həmçinin hesabatların təqdim olunması və təhlili üzrə şəffaflıq prinsipini təmin etmək məqsədilə Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin sifarişi ilə “Sığorta Nəzarət Sistemi” adlı Proqram təminatı hazırlanaraq 2010-cu ilin sonunda təhvil verilmişdir və DSNX-də sınaqdan keçirilmişdir. Qeyd edilən Proqram təminatı sığortaçılar (təkrarsığortaçılar) tərəfindən təqdim olunan hesabatların elektron formada operativ və daha keyfiyyətli təqdim edilməsini, kağız daşıyıcılarından istifadənin ləğv olunmasını, hesabatların tərtibi zamanı yol verilən səhvlərin və nöqsanların müəyyən edilməsini, həmçinin hesabatların sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən daha mükəmməl və dəqiq təhlil edilməsini, sığortaçıları onların maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətində mövcud olan təhlükə barədə vaxtında xəbərdar edilməsini və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsini təmin edəcəkdir.

Sonda onu qəd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ölkənin sığorta şirkətlərinin sığorta, maliyyə və investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilməli və milli sığortaçıların vergiyə cəlb etmə qaydalarının təkmilləşdirilməsi yolu ilə sığorta resurslarının hərəkətinin səmərəli tənzimlənməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması,
- beynəlxalq sığorta münasibətlərinin və dünya sığorta bazarının qloballaşması meyillərinin təhlili əsasında milli sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin amili kimi təkrarsığorta institutunun inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi,
- lisenziyalaşdırma və cari nəzarət funksiyalarının bir-birindən ayrılması, eləcə də sığorta, investisiya və təkrarsığorta fəaliyyətinə dövlət zəmanəti verilməsini nəzərdə tutan Milli Sığorta Ehtiyatlarının (Sisteminin) yaradılması,

- milli sığorta təşkilatlarının maliyyə strategiyası ,planlaşdırılması və büdcələşdirilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması ,uçot və hesabatın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və s.

3.2. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dünya təcrübəsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları

Beynəlxalq sığorta maliyyəsinin hərəkətini özündə əks etdirən və yaşadığımız sivilizasiyanın bütün sahələrinə sirayət edən qloballaşmanı beynəlxalq sığorta bazarının əsas xarakterik xüsusiyyəti hesab etmək olar.

Dünya sığorta bazarında 80-ci illərdən başlayan qloballaşma prosesi sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinin milli və beynəlxalq standartları arasındakı fərqi aradan qaldıraraq dünya sığorta bazarının vahid tənzimlənmə sisteminin yaradılması kimi yeni dəyişikliklərin əsasını qoydu.

Kapital,işçi qüvvəsi,əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkəti ,dövlət orqanları tərəfindən sığortaçının yalnız maliyyə sabitliyinə arzuolunan formada nəzarət,həmçinin sığorta təşkilatları arasında sağlam rəqabət mühitinin yaradılması prosesi beynəlxalq sığorta bazarının əsas xarakterik xüsusiyyəti hesab olunur.

Aşağıda bəzi İEÖ-lərin sığorta bazarlarına qısaca olaraq nəzər salaq:
Böyük Britaniya . Böyük Britaniya sığorta bazarının böyüklüyünə görə dünyada 3-cü yeri tutur.Məhz dünyada ilk sığorta cəmiyyəti (yanğından sığorta üzrə) 1680 –ci ildə Londonda təsis edilmişdir .

01 yanvar 2005-ci ilin məlumatlarına əsasən Böyük Britaniya ərazisində təxminən 826 sığorta şirkəti sığorta fəaliyyəti həyata keçirmək üçün lisenziya almışdır.2005-ci ildə Böyük Britaniyada toplanmış məcmu sığorta haqlarının həcmi 156,6 mlrd.funt-sterlinq,o cümlədən avtomobil sığortası 12,8%, yanğın və bədbəxt hadisələr üzrə 21,8%, aviasiya və nəqliyyat sığortası üzrə 1,0%, həyat sığortası üzrə 64,4% təşkil etmişdir.

Böyük Britaniya sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin inkişafı şəraitində yeni tendensiyalar meydana çıxmışdır. Belə ki, son illərdə sığortaçıların çoxlu sayda birləşməsi və qovuşması müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bir sıra iri müştərək sığorta cəmiyyətləri sığorta şirkətləri tərəfindən alınmış və öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar.

Bildiyimiz kimi, sığorta xidmətlərinin yayılmasının əsas ənənəvi kanalı broker və agentlərdir. Lakin son illərdə Böyük Britaniyada vasitəçiləri tamamilə nəzərə almadan sığorta müqaviləsini birbaşa istehlakçıya satan şirkətlərin sayı sürətlə artmışdır. Buna misal olaraq, indi avtomobil sığortası üzrə birbaşa satış 30-40% təşkil edir. Həmçinin bankların rolu da mahiyyətə artmışdır. Əgər banklar ilkin mərhələdə sığortaçıların distribyuterləri kimi çıxış etsələri də, qəbul edilmiş sığorta risklərini qiymətləndirməyi bacarmırdılar. Ancaq sonralar banklar nəinki bu cür xidmətlər göstərə bilər, hətta qız şirkətlərinin təsisçiləri kimi çıxış edirdilər. Hətta “HSBC”, “Lyods Bank”, “Barklays Bank” kimi banklar həyat sığortası şirkətlərini təsis etmişdilər. Böyük Britaniyanın 20 aparıcı bankı sığorta müqavilələrinin tərtibi və risklərin qiymətləndirilməsi ilə özləri məşğul olurlar. Eyni zamanda bəzi sığortaçıları sığorta məhsullarının yayılmasının əlavə kanallarına xidmət edən öz xüsusi banklarını yaradırlar.

Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyəti 1982-ci ildən “Sığorta şirkətləri haqqında” Qanunla (Insurance Companies Act) tənzimlənir. Qanun korporativ səhmdar cəmiyyətlərin, ” friendly societies-OBC forması “ istisna olmaqla Böyük Britaniyada yaxud başqa ölkədə səhmdarlaşmış, qeyri-korporativ, həmçinin “ Lyods” anderrayter şirkətlərinin sığorta fəaliyyətini tənzimləyir. Böyük Britaniya qanunvericiliyinə uyğun olaraq sığorta fəaliyyəti həyat və qeyri-həyat sığortalarına bölünür. Sığortaçı həyata keçirdiyi sığorta xidmətinin hər bir növü üzrə ayrıca lisenziya almalıdır. Mövcud qanunvericilik tələblərinə uyğun olaraq Böyük Britaniya ərazisində bütün sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətinə lisenziyaların verilməsi Xəzinədarlıq idarəsinin funksiyasına daxildir.

“ Maliyyə xidmətləri haqqında “ Böyük Britaniya Qanunu (Financial Services Act) həyat və pensiya sığortalarını da əhatə edən bütün investisiya fəaliyyətini

tənzimləyir. Sığortanın bu növləri ilə bağlı hər hansı vasitəçilik fəaliyyətini qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura yaxud şəxsi investisiyalara nəzarət orqanı tərəfindən lisenziyalaşdırılır.

Böyük Britaniya müəssisələri 31% dərəcəlik korporativ vergi ödəyirlər. Böyük Britaniyanın rezidenti olan şirkət bütün dünya üzrə əldə etdiyi gəlirlərdən vergi ödəsə də, onların fəaliyyət növündən asılı olaraq vergi rejimi tətbiq edilir. Həyat sığortası ilə məşğul olmayan şirkətlər adi tarif dərəcəsi üzrə vergi ödəyirlər. investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərə kapital qoyuluşundan əldə olunan gəlir kimi deyil, kommersiya fəaliyyətindən olan gəlir kimi baxılır. Həyat sığortası şirkətlərinə xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir. pensiya sığortası və xaricdə həyat sığortası kimi sığorta növləri adi həyat sığortası hesab edilmir. Onlara ayrıca fəaliyyət növü kimi baxılır, məxaric və mədaxil ayrıca hesablanır. Sığorta fəaliyyətinin bir növü üzrə xərclər başqa növlərdən olan gəlirlər hesabına kompensasiya oluna bilməz.

Almaniya. 2008-ci ildə alman sığorta şirkətləri birbaşa sığorta üzrə bütün dünyada toplanmış sığorta haqlarının ümumi həcmi 262,2 mlrd. alman markası , o cümlədən , bədbəxt hadisələrdən və zərərlərdən sığorta üzrə 45,2%, kredit , aviasiya və nüvə sığortası üzrə 1,0%, könüllü tibbi sığorta üzrə 14,2%, həyat sığortası üzrə 39,5% təşkil etmişdir. Həmin il alman təkrarsığorta şirkətlərinin yığdığı sığorta haqlarının ümumi həcmi 60,0 mln. alman markası təşkil etmişdir.

Almaniya ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya alan 2157 sığorta şirkəti vardır ki, onlardan da 32-si təkrarsığorta şirkətidir. Onların fəaliyyəti federal sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən tənzimlənir.

Öz növbəsində, Almaniya birbaşa və təkrarsığorta ilə məşğul olan kifayət qədər xarici şirkətlər fəaliyyət göstərirlər. Onlardan 57-si Aİ-na daxil olan ölkələrin , 18-i isə digər ölkələrin təmsilçiləridirlər. Almaniya xarici sığortaçıları əsasən qeyri-həyat sığortası sahəsində fəaliyyət göstərirlər. Bunlar əsasən Böyük Britaniya, Fransa və Belçika sığorta şirkətləridir. Xarici sığortaçıları həmçinin 29 alman şirkətinin nəzarət səhm paketinə nəzarət edirlər ki, onlardan 25-i birbaşa və 4-ü təkrarsığorta şirkətidir.

Son zamanlar Almaniyada bankların və sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə formalaşan bank sığortaçılığı adlanan yeni maliyyə qrupu təşkil tapdı. Bunun əsas səbəbi bankların və sığortaçıların sığorta müqavilələrinin satışı sahəsində əməkdaşlığı idi. Sığorta xidmətləri satışının daha çox yayılmış və ənənəvi kanalı sığorta vasitəçiləridir, sığorta agentləri və brokerləridir. Lakin Almaniyada bank institutları yalnız vasitəçi qismində yaxud sığortaçıların agentləri qismində çıxış edə bilirlər, onlara sığorta müqavilələrini tərtib etmək icazəsi verilmir, çünki bunun üçün nəzarət orqanları tərəfindən lisenziya verilməlidir.

Almaniyada sığorta fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik 1902-ci ildə əsası qoyulmuş və 1992-ci ildə dəyişikliklər edilmiş Almaniyanın Federal Sığorta Nəzarəti Aktından və regional səviyyədə qəbul olunmuş əlavə qanunverici aktlardan ibarətdir.

Almaniya ərazisində sığorta ilə məşğul olmaq üçün sığorta şirkətləri Almaniya sığorta nəzarəti orqanlarından müvafiq lisenziya almalıdırlar.

Almaniyanın sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq əgər sığorta şirkəti qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olursa, bu şirkət həyat sığortası ilə məşğul ola bilməz. Burada əsas prinsiplial məqsəd xüsusi sosial əhəmiyyətə malik olan həyat sığortası sektorunu başqa növlərdən yarana biləcək zərərlər hesabına şirkətin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi və ödəniş qabiliyyətinin aşağı düşməsi kimi risklərdən qorumaqdır.

Almaniyada sığorta təşkilatları digər müəssisələr kimi mənfəət vergisi ödəyirlər. Bununla yanaşı sığorta ehtiyatları, sığorta ödənişləri və dividendlərlə bağlı müəyyən istisnalar mövcuddur. Almaniyada sığortaçılar sığorta məbləğlərindən də vergi ödəyirlər. Sığortalı tərəfindən ödənilən, ancaq sığortaçının vasitəsilə yığılan bu verginin həcmi sığorta məbləğindən asılıdır. Həyat sığortası, tibbi sığorta və təkrarsığorta, həmçinin sosial sığortanın bütün növlərinə vergi qoyulmur. Verginin orta tarif dərəcəsi 15% təşkil edir.

Şirkətlərin likvidliyinin hesablanması və sığorta ehtiyatı vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsi qaydasının hazırlanması zamanı alman qanunvericiliyi Aİ direktivlərinin qərarlarına əsaslanır.

1932-ci ildən bu günə kimi Almaniyada sığorta şirkətləri tərəfindən ödəniş qabiliyyətsizliyi hallarına rast gəlinməyib. Lakin federal sığorta nəzarəti orqanı sığorta bazarının liberallaşdırılmasının milli sığortaçıların maliyyə sabitliyində problemlərin yaranmasına səbəb ola biləcəyindən narahatdır. Bununla əlaqədar sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəzarətinə böyük diqqət yetirilir və sığortaçıların nizamnamə kapitalı, zərərlər ehtiyatı, aktivlərin yerləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi planlaşdırılır.

Fransa. Fransız sığorta şirkətlərinin və onların xarici filialları ilə birlikdə 2008-ci ildə yığdığı sığorta haqqının ümumi həcmi 867,8 mlrd. fr. frankı təşkil etmişdir. Bununla da fransız sığorta bazarı dünyada 5-ci yer tutmuşdur. 2008-ci ildə fransız sığorta şirkətlərinin həyat sığortası üzrə yığdıqları sığorta haqları məcmu sığorta haqlarının 69,5%, digər sığorta növləri üzrə isə 30,5% təşkil etmişdir.

Fransa sığorta bazarında 571 peşəkar iştirakçı mövcuddur. Onlardan 98-i həyat, 360-i isə qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləridir. Bundan başqa Fransada xarici sığorta şirkətlərinin 107 filialı fəaliyyət göstərir ki, bunlardan 12-si həyat sığortası üzrə, 95 –i isə digər sığorta növləri ilə məşğul olurlar.

Fransada sığorta fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunverici akt Sığorta Məcəlləsidir. Məcəlləyə uyğun olaraq sığortaçı sığortanın hər bir növü üzrə Maliyyə Nazirliyindən inzibati icazə almalıdır. Qanunvericiliklə həmçinin sığortaçıların minimum nizamnamə kapitalına qoyulan tələblər müəyyən edilir.

Fransa sığorta nəzarətinin əsas orqanı sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə Komissiyadır. 1989-cu ildə təsis edilmiş bu orqan 5 üzvdən ibarət olmaqla Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 5 il müddətinə təyin olunur. Sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə lisenziya vermək hüququ isə Maliyyə Nazirliyinin Xəzinədarlıq İdarəsinə məxsusdur.

Sığorta Məcəlləsi sığortaçılara 3 istiqamətdə investisiya qoymağa icazə verir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Qiymətli kağızlar
- Daşınmaz əmlak

-Kredit və depozitlər.

Bu Məcəllə ilə ölkə ərazisində yerləşməli olan aktivlərin payını müəyyən etmək ,əmanətin etibarlığını və diversifikasiyasını təmin etmək məqsədilə hər bir kateqoriya üzrə sığortaçının vəsaitlərinin yerləşdirilməsinin maksimum həcmi müəyyən edilir.

Fransız sığorta şirkətləri digər hüquqi şəxslər kimi 33% dərəcəlik gəlir vergisi ödəyirlər.Bundan əlavə sığorta şirkətləri həmçinin xərcləri çıxmaqşerti ilə investisiyadan gələn gəlirlərdən və sığorta haqlarından vergi ödəyirlər.

Fransa Vergi Məcəlləsinin 991-ci maddəsinə uyğun olaraq hər bir sığorta müqaviləsinə,sığortalanmış riskin növündən asılı olaraq7-30% arasında dəyişən vergi dərəcəsi tətbiq olunur. Bu maddədə bəzi istisnalar da mövcuddur.

Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq sığorta şirkətləri ƏDV ödəməkdən azaddırlar.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri (Polşa,Sloveniya,Çexiya,Macarıstan). Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri içərisində Polşa 1-ci yerdədir.Belə ki, qeyd edilən ölkələr arasında həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 51%-i (1,484 mlrd ABŞ dolları) ,qeyri-həyat sığortası üzrə isə 50%-i (3,041 mlrd ABŞ dolları) Polşanın payına düşür. Sığorta bazarının böyüklüyünə görə 2-ci yeri Çexiya təşkil edir.

Bu ölkələrdə daxil olan sığorta haqlarının üçdə bir hissəsi həyat sığortasının, üçdə ikisi isə qeyri-həyat sığortasının payına düşür.Bu ölkələrdə sığorta sahəsindəki dövlət inhisarına son qoyulub,sığorta tarifləri və şərtləri çox hallarda dövlət nəzarəti orqanları tərəfindən deyil,bazarla müəyyən edilir.

Baltikyanı ölkələri (Latviya,Litva,Estoniya) Bu ölkələrin iqtisadiyyatının digər MDB ölkələrinə nisbətən açıq olması burada 1993-cü ildən bəri sığorta haqlarının stabil artımına səbəb olmuşdur. Bu ölkələr arasında həyat sığortası üzrə toplanan sığorta haqlarının 29%-i Estoniyanın payına düşür.Lakin bu göstərici Latviya və Litvada aşağıdır.Bunun da səbəbi bu ölkələrdə bu sığorta növünün dövlət tərəfindən kifayət qədər müdafiə olunmamasıdır.Lakin son illərdə sığortaçılar üçün uzunmüddətli həyat sığortası üzrə müqavilələrə tətbiq olunan vergi güzəştləri bu sahədə irəliləyişlərə səbəb olacaqdır.Bu ölkələr arasında qeyri-həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 48%-i Latviyanın,28%-i Litvanın ,24%-i Estoniyanın payına düşür.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (Rusiya,Ukrayna,Azərbaycan,Belarusiya, Moldava,Tacikistan,Qırğızıstan,Türkmənistan,Özbəkistan,Qazaxıstan). MDB öklələri içərisində həm iqtisadi baxımdan,həm də bazarın potensial həcmi baxımdan ən inkişaf etmiş bazar Rusiyadadır.Belə ki,regionda toplanan sığorta haqlarının 90%-ə qədəri(4mlr.doll) və ÜDM-un 68%-i Rusiyanın payına düşür.Regionda böyüklüyünə görə 2-ci yeri tutan Ukrayna bazarı 6,5%-lik paya malikdir. Qalan ölkələrin payına sığorta haqlarının 4%-i düşür.

Region ölkələri arasında belə fərqin yaranması dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə yanaşı əhalinin sayı ilə də izah olunur.Belə ki, Rusiya və Ukraynada MDB əhalisinin 70%-i yaşayır .Həmçinin regiona qoyulan investisiyalar da qeyri-bərabər paylanmışdır.Belə ki, regiona qoyulan investisiyaların yarısı Rusiyaya,30 %-i isə Qazaxıstan və Azərbaycanın payına düşür.

Cənubi-Şərqi Avropa (Albaniya ,Bosniya və Hersoqovina,Bolqarıstan ,Yuqoslaviya ,Xorvatiya,Makedoniya,Ruminya).Bu regionun ən inkişaf etmiş bazarı Xorvatiyadadır. İkinci böyük bazar isə Ruminya bazarıdır.

Bu regionda həyat sığortası inkişaf etməyib.Serbiya və Çernoqoriyada ,Albaniyada həyat sığortası üzrə əməliyyatlar aparılmır.

Nəticə

Müasir Azərbaycan sığorta bazarı dövrümüzün tələbləri, ehtiyacları və bütövlükdə dünya maliyyə sistemində baş verən pozitiv dəyişikliklərin təsiri nəticəsində intensiv sürətlə inkişaf etməkdədir.

Qeyd edək ki, son illər ərzində ölkəmizdə milli sığorta bazarının strukturlaşması prosesi, onun kapitallaşma səviyyəsi daha yüksək templərlə təmin edilmişdir. Sığorta sisteminin inkişafını xarakterizə edən sığorta tədiyyələrinin ÜDM-yə nisbəti-makroiqtisadi göstəricisi 0,75%-dək yüksəlmişdir. Sığorta mükafatlarının artım tempi ÜDM-nin artım tempi ilə korrelyasion əlaqədə olub, hər il orta hesabla 25-30% təşkil etmişdir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə sığorta təşkilatlarının nizamnamə kapitalının miqdarı artırılmışdır. Belə ki, 2011-ci ildə sığortaçılar üçün 3 mln.manat, təkrarsığortaçılar üçün 6 mln.manat ;2012-ci ildə uyğun olaraq 4 və 8 mln.manat; 2013-cü ildə isə 5 və 10 mln.manat müəyyənləşdirilmişdir.

Bundan başqa 2009-cu il yanvarın 1-dən etibarən sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilən hissəsi mənfəət vergisindən azad edilmişdir. Bütün bu tədbirlər sığorta təşkilatlarının

ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və həmin şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin artırılması məqsədi daşıyır.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq respublikamızda sığorta hələ də inkişaf edən bazarın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməmişdir. Belə ki, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə sığorta bazarının potensialının cəmi 5-10% -dən istifadə edilir. Bunun müəyyən səbəbləri vardır:

Təhlil göstərir ki, respublikada sığorta bazarının inkişafını ləngidən əsas amil sığorta şirkətlərinin xüsusi vəsaitlərinin, eləcə də mövcud ehtiyatlarının sığorta bazarının real tələbatlarına cavab verməməsidir. Nəticədə sığortaçıları iri risklərin sığortalanmasını qəbul etmək, məsuliyyətin xeyli hissəsini öz üzərinə götürmək iqtidarında deyillər. Buna görə də onlar böyük miqdarda maliyyə resurslarını xaricə təkrarsığortaya verməyə məcbur olurlar.

İkinci mühüm amil isə müəssisə və təşkilatların kifayət qədər tədiyyə qabiliyyətliliyinin və sərbəst vəsaitlərinin olmamasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sahibkarlıq subyektlərinin tədiyyə qabiliyyəti artdıqca onların sığortaya ayrılan xərcləri də üstün sürətlə artır. Digər tərəfdən hazırda Azərbaycan Respublikasında əhalinin orta təbəqəsi hələ formalaşmamışdır. İqtisadi cəhətdən İEÖ-in təcrübəsi göstərir ki, məhz əhalinin bu təbəqəsi sığorta xidmətlərindən istifadədə daha çox maraqlıdır. Onlar üçün sığorta əmlak maraqlarının və stabilliyin qorunması alətidir ki, bu da son nəticədə cəmiyyətdə stabilliyin təmin edilməsinə imkan verir.

Üçüncü amil isə psixoloji məqamın mövcud olmasıdır. Qeyd edək ki, hazırda sığortaçıları üçün dərk edilmiş tələbat, sosial və əmlak stabilliyinin həlli üsulu deyildir.

Ümumiyyətlə, respublikamızda sığorta sisteminin inkişafı və onun dünya sığorta sisteminə inteqrasiyasının təmin edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ölkənin sığorta şirkətlərinin sığorta, maliyyə və investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilməli və milli sığortaçıların vergiyə cəlb etmə

qaydalarının təkmilləşdirilməsi yolu ilə sığorta resurslarının hərəkətinin səmərəli dövlət tənzimlənməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması,

-beynəlxalq sığorta münasibətlərinin və dünya sığorta bazarının qloballaşması meyillərinin təhlili əsasında milli sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin amili

kimi təkrarsığorta institutunun inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi,

-liənzialaşdırma və cari nəzarət funksiyalarının bir-birindən ayrılması,eləcə də sığorta,investisiya və təkrarsığorta fəaliyyətinə dövlət zəmanəti verilməsini

nəzərdə tutan Milli Sığorta Ehtiyatlarını yaradılması,

-Milli sığorta təşkilatlarının maliyyə strategiyası,planlaşdırılması və

büdcələşdirilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması,uçot və hesabatın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ,

- beynəlxalq sığorta və sığorta nəzarəti təşkilatları ilə inteqrasiyanın dərinləşməsi üçün tədbirlərin görülməsi ,

-sığorta ehtiyatlarının və nizamnamə kapitalarının investisiyaya yönəldilməsinin artımı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi,

- sığorta təşkilatlarında qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətdə və səviyyədə daxili audit yoxlamalarının aparılmasının təmin edilməsi,

-sığorta ödənişlərinin vaxtında verilməsi,dəymiş zərərin düzgün müəyyən edilməsi,sığorta təşkilatlarında süründürməçiliyə yol verilməməsi üçün radikal tədbirlərin görülməsi,

- əhali arasında sığorta sahəsində maarifləndirmə işlərinin aparılması,

- sığorta şirkətlərinə lisenziyanın müddətsiz verilməsi.

- ipoteka kreditinin inkişafı üçün ipoteka sığortasının həyata keçirilməsi məqsədilə lazımi tədbirlərin görülməsinin sürətləndirilməsi,

- icbari sığorta növləri üzrə fəaliyyətin aparılmasında inhisarçılığa yol verilməməsi,özəl şirkətlərin də iştirakına əlverişli şəraitin yaradılması,

- sığorta bazarını inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycanın Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyasına üzv qəbul edilməsi və bu yolla xarici təcrübənin öyrənilməsinə daha əlverişli şəraitin yaradılması,

- Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Yaşıl Kart bürosuna tam hüquqlu üzvlüyü ilə əlaqədar təşkilati məsələlərin həll edilməsi ,
- Vergi Məcəlləsinin və sosial sığorta ayırmalarının sığorta fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi,
- sığorta sahəsində əhalinin stimullaşdırılması məqsədilə Vergi Məcəlləsində vergi güzəştlərinin nəzərdə tutulması,
- milli təkrarsığorta şirkətlərinin yaradılması,
- milli sığorta bazarının inkişafı məqsədilə xaricdən təkrarsığortaya risklər qəbul edilməsi praktikasına başlanması,
- əhalinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələri ilə təbliğat və izahat işlərinin daha intensiv aparılması.
- sığorta işi üzrə tədris mərkəzlərinin yaradılması,
- mütəxəssislər tərəfindən sığorta sahəsi üzrə elmi tədqiqat işlərinin müdafiə edilməsi, Azərbaycan dilində sığortaya dair dərsliklərin , metodiki vəsaitləri və digər dərs vəsaitlərinin hazırlanması ,tədris istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi,
- sığorta və sığorta-broker fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması prosedurlarının dəqiqləşdirilməsini,sadələşdirilməsini,şəffaflığın artırılmasını ,lisenziya verilməsinin sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olanlara təzyiq vasitəsinə çevrilməsini isisna edən mexanizmlər yaradılmasının təmin edilməsi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

- 1."Sığorta fəaliyyəti haqqında " Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci il tarixli N 519-III Q sayılı Qanunu.
- 2.Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı Hüquq ədəbiyyatı 2010.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2010. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi.
4. Bağırov D.A. Vergi nəzarəti . dərslik. Bakı , 2006, 412s
5. B.A.Xankişiyev Sığorta hamı üçün .Bakı ,2005, 73s
6. B.A.Xankişiyev Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı,2006 , 274s
- 7.B.A.Xankişiyev,P.N.Abdullayev Sığorta işi (dərs vəsaiti) Bakı,2004, 185s
- 8.Kərimov A.Ə.Sığorta (sığortaçının stolüstü kitabı) Bakı,2000
- 9.Həsənli M.X və başqaları. Maliyyə.Bakı,2006
10. Məmmədov S.M. Maliyyə .Bakı,1997
- 11.Xudiyev N.N. Sığorta işi .Bakı ,2003
- 12.Xudiyev N.N. Dövlət sığortası və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi.Bakı,1993
- 13.Sığorta jurnalı "Azərbaycan Qarant"N 4.2004, N5.2005
- 14.Finans jurnalı . N1-12.2006,N3-4.2007
- 15.Sığorta bələdçisi .Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi .Bakı-2009

16.Гвозденко А.А. Финансово-экономические методы страхования .Учебник. Москва,2000

16.Сплетузов Ю.А.,Дюжиков Е.Ф. Страхование .Учебное пособие.Москва ,2002.

17.Г.В.Чернова. Страхование.Учебник. Москва,2009

18.www.allinsurance.ru

19.exo-az.com

20.www.maliyye.gov.az

21.www.taxes.gov.az

22.www.economy.gov.az

Az.DİU-nun MM-nin magistrantı ƏLİYEVƏ GÜLŞƏN ELŞƏN qızının maliyyə ixtisası üzrə yazdığı“Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları” mövzusunda dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta fəaliyyəti bir sahibkarlıq obyektini kimi nəinki gəlirlər hesabına xərclərin örtülməsi ,eyni zamanda müəyyən mənfəət yaradılmasını nəzərdə tutur.Lakin sığorta şirkətləri eyni sosial mahiyyət daşıdığından onlar yüksək mənfəət ardınca qaçmamalıdırlar.Çünki bu sığortaçı ilə sığortalılar arasında ekvivalentlik prinsipinin pozulması olardı.İkinci tərəfdən sığorta təşkilatlarında yaranan mənfəət şərti xarakter daşıyır.Çünki sığorta sistemində mənfəət yaradılmır,ancaq bölüşdürülür.Məhz buna görə də sığorta sistemində mənfəət dedikdə müsbət maliyyə nəticələri başa düşülür.

Sığorta şirkətləri nəinki sığorta fəaliyyətindən ,eyni zamanda qeyri-sığorta fəaliyyətindən mənfəət əldə edə bilirlər.Yəni sığorta ehtiyatlarını və öz xüsusi vəsaitlərini investisiyaya yönəldə bilirlər. Onu da qeyd edək ki,sığortaçının sığorta fəaliyyətinin məqsədi yalnız böyük sosial mahiyyət kəsb edən xidmət göstərilməsindən ,investisiya fəaliyyətinin məqsədinin isə ancaq mənfəət əldə

edilməsindən ibarət olmayaraq onlar arasında qarşılıq əlaqə vardır. Belə ki, bir tərəfdən əgər investisiya fəaliyyətinin mənbəyi kimi mənfəət çıxış edirsə, digər tərəfdən investisiya fəaliyyətindən əldə edilən mənfəət sığorta əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər. Yəni yeni sığorta növlərinin və məhsullarının mənimsənilməsinə, kədr hazırlığına yönəldilə bilər.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları iqtisadi və sosial həyatın başlıca təminatçısı kimi böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Məhz bu baxımdan müasir dövrə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləri aktual olub dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Tədqiqat göstərir ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləri, N.N.Xudiyev və başqaları tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq sığorta, o cümlədən sığorta təşkilatlarının maliyyəsi respublikamızda hələ də kifayət qədər tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi keçid iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi istiqamətləri əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu, sığortanın mahiyyəti və prinsipləri, sığorta xidməti qiymətlərinin və tariflərini hesablanması metodları, sığorta münasibətlərinin təşkili formaları araşdırılır,
- Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərcləri təhlil edilir,
- Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin mövcud vəziyyəti təhlil edilir,
- Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyəti və onun mövcud vəziyyəti təhlil edilir,

- Müasir dövrdə sığorta ehtiyatlarının formalaşması və onların yerləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır,
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsi və dünya təcrübəsi əsasında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilir.

Tədqiqatın predmeti.Keçid iqtisadiyyatında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətləridir.

Tədqiqatın obyektı.Sığorta təşkilatlarının maliyyə münasibətləri seçilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası.Tədqiqatın informasiya bazasını “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin ,Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının materialları,Nazirlər Kabinetinin və Milli Məclisin sığorta bazarı haqqında normativ –hüquqi aktları, sığorta haqqında dərsliklər (azərbaycan və rus dillərində) təşkil etmişdir.Tədqiqat işində internet şəbəkəsinin informasiya bazasından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti.Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikada sığorta işinin inkişafı mərhələli şəkildə təhlil edilir,
- ölkə iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyəti nəzərə alınaraq sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri araşdırılır,
- sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və onlardan istifadə istiqamətləri təhlil edilir,
- sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsində xüsusi vəsaitlərinin və sığorta ehtiyatlarının rolu araşdırılır,
- sığorta ehtiyatlarının investisiya yönəldilməsi prinsipləri və hədləri araşdırılır,
- sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması sahəsində dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri təhlil edilir,

- ölkəmizin sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə harmonik inteqrasiyasına nail olunması, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün təkliflər verilir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında istifadə etməkdən ibarətdir.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş , üç fəsil, nəticə və 22 istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 94 səhifədir. Dissertasiya işində 9 cəvdəl verilmişdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və hər fəsildə üç sualdan ibarətdir. Birinci fəsildə sığorta işinin nəzəri-metodoloji əsasları yəni, sığortanın iqtisadi mahiyyətindən və iqtisadiyyatda rolundan, Respublikada sığorta işinin təşkilindən və sığorta sektorunun korporativ idarə edilməsindən, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərindən bəhs olunur.

İkinci fəsildə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin müasir vəziyyətindən yəni, gəlirlərinin formalaşma mənbələri və xərclərinin əsas istiqamətlərindən və sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini şərtləndirən amillərdən bəhs olunur.

Üçüncü fəsilə gəldikdə isə buradabazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları maliyyəsinin yaxşılaşdırılması yollarından yəni, global maliyyə böhranının sığorta təşkilatlarına təsirindən, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətindən, sığorta təşkilatları maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi yollarından bəhs olunur.

РЕЗЮМЕ

Уровень развития сферы страхования в нашей стране пока нельзя считать удовлетворяющим. Существует большая необходимость в усовершенствовании этого уровня количественно и качественно. С этой точки зрения изучение вопросов, системы страхования и страхового рынка является актуальным. Разные авторы исследовали аспекты страхования в нашей стране. Основным объектом исследования в данных исследовательских работах являются разные виды страхования, проблема управления страховых ресурсов, но вопросы регулирования страховых отношений в целом и в комплексе не исследовались. Следовательно, представляемая диссертационная работа может считаться актуальной в этой сфере.

Цель исследовательской работы является, на базе исследования научно-методологических и практических основ страховой деятельности представление предложений и рекомендаций для развития страхового дела и усовершенствование его законодательной базы в условиях формирования национальной экономики. Для достижения поставленной цели в работе:

определены роль и место страхования в формировании национальной модели развития экономики; была изучена практика в области проблем в системе деятельности страхования зарубежных стран; была изучена законодательная база системы страховой деятельности; определен и оценен процесс формирования и специфические особенности регулирования национального страхового рынка.

SUMMARY

The current development level of insurance sector in our country is not satisfactory. There is a big necessity of qualitatively and quantitatively improvement of this sector and therefore the study of issues regulating the insurance market are considered an actual. Some aspects of insurance were researched by various authors. The problem of the management of insurance resources, some types of insurance were researched in those works, but the matters of insurance relations in general and in the complex were not researched.

The purpose of the dissertation work is of the basis of research of scientific methodology and practical base of insurance activity to provide proposals and recommendations for the development of insurance and improvement its legal basis within the conditions of the foundation of the national economy.

In order to achieve this aim the following works were done: the role and position of insurance in the formation of the national model of development of economy were determined; the practice of regulation of insurance activity in the

foreign countries was studied; the legal basis of insurance activity was studied; the process of the establishment of the national insurance market and its specific features of regulation was identified and assessed.